

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Формування історичної пам'яті та громадянської
компетентності учнів засобами вивчення діяльності УПА-
Захід (1942–1949)»**

Студента 2 курсу, групи СОІ-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»

Півторака Андрія Михайловича

Керівник:
асистент кафедри історії України і
методики викладання історії, кандидат
історичних наук

Савчук Богдан Романович

Рецензент:
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії, кандидат
історичних наук

Дрогомирецька Людмила Романівна

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ІДЕЙНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ УПА-«ЗАХІД»	9
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження	9
1.2. Політичні та соціальні фактори, що сприяли виникненню визвольного руху на Західній Україні.	15
1.4. Організаційні засади та формування Української Повстанської Армії. ...	25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПА-«ЗАХІД»	44
2.1. Поняття та структура історичної пам'яті й громадянської компетентності учнів у контексті НУШ.	44
2.2. Відображення теми УПА та УПА-«Захід» у шкільних програмах і навчальних матеріалах з історії та громадянської освіти.	49
2.3. Методичні підходи до формування історичної пам'яті та громадянської компетентності на матеріалі діяльності УПА-«Захід».....	56
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПА-«ЗАХІД»	67
3.1. Теоретико-методичне обґрунтування моделі формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів на матеріалі діяльності УПА-«Захід».	67
3.2. Проектування та опис системи уроків і позакласних заходів з історії діяльності УПА-«Захід» для учнів 10–11 класів.	74
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	86

Перелік умовних скорочень

АК – Армія Крайова

ВО – військова округа (УПА)

ГВШ – Головний військовий штаб

ГОСП – Головний осередок пропаганди

КВШ – Крайовий військовий штаб

МДБ – Міністерство державної безпеки СРСР

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки СРСР

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР

НУШ – Нова українська школа

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН(м) – Організація українських націоналістів (мельниківців)

ОУН(р) – Організація українських націоналістів (революціонерів)

СБ – Служба безпеки (ОУН)

ТОС – Терновий організаційний суд

УГВР – Українська головна визвольна рада

УНР – Українська Народна Республіка

УНС – Українська народна самооборона

УПА – Українська Повстанська Армія

УПА-«Захід» – Українська Повстанська Армія – «Захід»

УЧХ – Український червоний хрест

ВСТУП

Сучасний етап російсько-української війни, процеси декомунізації та дерусифікації, боротьба за власний історичний наратив зумовлюють зростання уваги до досвіду українського визвольного руху середини ХХ ст. Особливої ваги набуває історія Української Повстанської Армії, зокрема її Західного угруповання, яке у 1942–1949 рр. вело тривалу боротьбу проти нацистського та радянського тоталітарних режимів. Саме УПА-«Захід» стала ядром організованого збройного спротиву на території Західної України, поєднавши широкий соціальний базис селянства з розгалуженою системою підпільних структур, військово-політичного керівництва і пропаганди.

Попри значний прогрес в осмисленні діяльності УПА, в суспільній свідомості й далі співіснують суперечливі інтерпретації, успадковані від радянської пропаганди та підсилені сучасною інформаційною війною. Образ повстанського руху часто стає об'єктом політичних маніпуляцій, що ускладнює вироблення в учнів здатності до критичного аналізу минулого, усвідомлення цінності національно-визвольної боротьби та поваги до прав людини. У цьому контексті питання про стратегії боротьби й організацію підпілля УПА-«Захід» виходить за межі суто історіографічного інтересу й безпосередньо пов'язується з формуванням історичної пам'яті та громадянської компетентності молоді.

Соціальна актуальність теми зумовлена потребою подолання стереотипів щодо повстанського руху, формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про природу тоталітарних режимів, різні форми спротиву та моральний вибір людини в умовах війни й окупації. Концепція «Нова українська школа» та сучасні стандарти загальної середньої освіти підкреслюють важливість розвитку здатності учнів аналізувати суперечливі та «чутливі» сторінки минулого, зіставляти різні точки зору, пов'язувати історичні події з цінностями демократії, прав людини, відповідального громадянства. Діяльність УПА-«Захід» є одним із ключових кейсів, на матеріалі якого можна вчити старшокласників працювати з

джерелами, відрізняти факт від оцінки, усвідомлювати ціну свободи й державності.

Наукова актуальність дослідження пов'язана з тим, що, попри значну кількість праць українських і зарубіжних істориків, питання структурної побудови УПА-«Захід», її тактики й стратегій боротьби, специфіки підпілля в 1942–1949 рр. потребують подальшого узагальнення саме в єдності військово-політичного та суспільного вимірів. Разом із тим методичний потенціал цієї тематики для формування історичної пам'яті та громадянської компетентності здобувачів освіти ще недостатньо реалізований: бракує цілісних моделей уроків та позакласних заходів, орієнтованих на компетентнісний підхід, інтеграцію курсу історії з громадянською освітою, роботу з місцями пам'яті, усною історією, локальними контекстами.

Об'єктом дослідження є процес формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти у процесі вивчення новітньої історії України.

Предметом дослідження є стратегії боротьби та організація підпілля УПА-«Захід» у 1942–1949 рр. та методична система їх використання у шкільному курсі історії й громадянської освіти з метою формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу історичних передумов, організаційної структури й стратегій боротьби УПА-«Захід» у 1942–1949 рр. обґрунтувати та розробити методичну систему формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів у процесі вивчення діяльності повстанського підпілля.

Відповідно до поставленої мети визначено такі основні **завдання дослідження**:

1. проаналізувати історико-політичні та соціальні передумови виникнення українського визвольного руху на Західній Україні у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни;

2. з'ясувати організаційні засади створення УПА-«Захід», структуру її підпільних мереж, основні напрями й стратегії збройної та підпільної боротьби у 1942–1949 рр.;
3. розкрити зміст і структуру понять «історична пам'ять» та «громадянська компетентність» у контексті Концепції «Нова українська школа» та сучасних підходів до навчання історії і громадянської освіти, визначити їхні компоненти й показники сформованості в учнів;
4. проаналізувати відображення тематики УПА та, зокрема, УПА-«Захід» у чинних освітніх стандартах, навчальних програмах, підручниках і навчально-методичних матеріалах з історії та громадянської освіти;
5. розробити й теоретично обґрунтувати методичну систему (модель) уроків і позакласних заходів на матеріалі діяльності УПА-«Захід», спрямовану на формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів, а також окреслити критерії й можливі підходи до оцінювання її ефективності.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1942–1949 рр. Нижня межа пов'язана з формуванням перших організованих структур українського збройного підпілля, зокрема Української народної самооборони, та фактичним виокремленням УПА-«Захід» як самостійного угруповання повстанської армії. Верхня межа зумовлена згортанням масової збройної боротьби й ліквідацією основних керівних структур УПА-«Захід» наприкінці 1940-х рр., що дозволяє розглядати 1949 рік як логічний рубіж організованого повстанського руху на досліджуваних територіях.

Географічними межами дослідження є територія Західної України, насамперед регіони, що входили до зони відповідальності УПА-«Захід» (Галичина, частина Волині, Закерзоння), а також освітній простір сучасних закладів загальної середньої освіти України, у яких вивчається новітня історія та здійснюється громадянська освіта.

У дослідженні використано комплекс взаємопов'язаних **методів**. До загальнонаукових належать аналіз, синтез, узагальнення, індукція й дедукція,

системний та структурно-функціональний підходи – для теоретичного осмислення джерельної бази, історіографії та методичної літератури. Серед спеціально-історичних методів застосовано історико-генетичний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, а також елементи біографічного аналізу – для відтворення розвитку УПА-«Захід», її структур, форм і методів боротьби. Педагогічний аспект дослідження забезпечено за допомогою контент-аналізу освітніх стандартів, навчальних програм і підручників, педагогічного моделювання – для побудови методичної системи уроків і позакласних заходів, а також методів педагогічної діагностики (анкетування, спостереження, аналіз продуктів діяльності здобувачів) та елементів педагогічного експерименту (констатувальний і формувальний етапи) – для оцінювання потенційної результативності запропонованих підходів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- уперше на рівні магістерського дослідження здійснено цілісний аналіз стратегій боротьби та організаційної побудови УПА-«Захід» у 1942–1949 рр. у зв'язку з їхнім потенціалом для формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів;

- удосконалено методичні підходи до вивчення тематики українського визвольного руху в шкільному курсі історії та громадянської освіти шляхом розроблення інтегрованої моделі уроків і позакласних заходів, що поєднує роботу з історичними джерелами, усною історією, візуальними матеріалами, місцями пам'яті;

- дістали подальший розвиток уявлення про зміст, структуру та критерії сформованості історичної пам'яті й громадянської компетентності старшокласників щодо подій боротьби УПА-«Захід», уточнено показники, за якими можна оцінювати динаміку їхнього становлення в освітньому процесі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в роботі методичні матеріали – модель тематичного циклу, зразки планів-конспектів уроків і позакласних заходів, дидактичні завдання, орієнтири для роботи з джерелами та місцями пам'яті – можуть бути використані

вчителями історії та громадянської освіти у закладах загальної середньої освіти. Вони придатні для впровадження в межах чинних навчальних програм, а також для організації факультативних курсів, гурткової роботи, виховних заходів, спрямованих на формування в учнів відповідального ставлення до минулого, поваги до борців за незалежність України, здатності критично осмислювати суперечливі історичні наративи.

Структура магістерської роботи зумовлена логікою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, у яких послідовно розглянуто історичні та ідейні передумови створення УПА-«Захід», теоретичні й методичні засади формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів, а також практичну реалізацію запропонованої методичної системи, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ІДЕЙНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ УПА- «ЗАХІД»

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Проблематика формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів на матеріалі діяльності УПА-Захід перебуває на перетині двох блоків наукових досліджень: власне історіографії визвольного руху 1940-х років і методики шкільного навчання історії та громадянської освіти в контексті Нової української школи [56, с. 122–123]. Відповідно історіографічний огляд має поєднати аналіз корпусу історичних джерел і спеціальної літератури про УПА-Захід з характеристикою педагогіко-методичних праць, що визначають теоретико-методичні засади формування історичної пам'яті й громадянських компетентностей [56, с. 122–123].

Базою для реконструкції діяльності УПА-Захід є багатотомна серія «Літопис Української Повстанської Армії», яка задумувалася як систематичне видання документальних матеріалів визвольного руху (зокрема наказів, інструкцій, організаційних і пропагандивних матеріалів) [9, с. 5–7].

Для даного дослідження особливе значення мають томи, пов'язані з діяльністю відділів у районі Чорного Лісу та Станиславського тактичного відтинка, оскільки вони орієнтовані на реконструкцію подій і структури підрозділів на локальному рівні [9, с. 2, 5–7]. Важливою складовою джерельної бази є також документи радянських партійних і каральних органів та спецслужб, що відображають практику боротьби проти УПА й підпілля ОУН і дають можливість зіставляти «зовнішній» погляд репресивного апарату з матеріалами самого повстанського руху [12, с. 96; 7, с. 9-10; 39, с. 31–32].

Окремі інструктивно-нормативні документи керівних структур УПА/ОУН, спрямовані на регламентацію підпільної діяльності та організацію відповідних мереж і практик, дозволяють конкретизувати внутрішню нормативну систему руху [11, с. 530–532].

Важливий пласт джерельної бази становлять збірки епістолярної спадщини, де зосереджено листи, інформативні звіти станичних і повітових проводів ОУН, кореспонденцію між крайовими й закордонними структурами організації. Інформативний звіт станичного з с. Кривче Горішнє, включений до збірника «Боротьба УПА-Захід і збройного підпілля ОУН», дає локальний зріз настроїв населення, форм спротиву та повсякденної взаємодії між підпіллям і сільською громадою [39, с. 439]. Збірка документів і листів Проводу ОУН на західноукраїнських землях 1942–1946 рр. дозволяє простежити еволюцію стратегічних рішень, ідеологічні акценти та реакцію керівництва на зміну військово-політичної ситуації [10, с. 32–34]. Листування Є. Коновальця з керівниками крайових осередків ОУН і листи Я. Стецька до членів Проводу за кордоном демонструють механізми прийняття рішень, міжнародні контакти й спроби легітимації українського визвольного руху на еміграції [16, с. 8; 18]. Листи та звіти підпільної мережі ОУН з Тернопільщини 1944 р. доповнюють картину функціонування підпілля в умовах фронтових змін, радянської репресивної політики й трансформації соціальної структури села [18; 39, с. 32–33].

Окремий блок становить мемуарна література колишніх командирів та учасників УПА, яка, попри суб'єктивність і ретроспективний характер, слугує важливим джерелом для реконструкції внутрішнього життя повстанських частин, бойового досвіду, уявлень про мету боротьби та самоусвідомлення учасників руху. Спогади Степана Стебельського («Хрін»), Миколи Лебеда, Василя Кука, Олександра Гасина, Петра Полтави пропонують різні «ракурси зсередини» – від рівня сотні чи тактичного відтинка до загальноукраїнського політичного керівництва [21, с. 11, 21; 17, с. 16–17; 39, с. 6]. Ці праці формують своєрідний канон «наративу учасників», де діяльність УПА подається як національно-визвольна боротьба проти двох тоталітарних режимів, наголошується на ідеї безперервності українського державницького проєкту, легітимуються радикальні форми спротиву. Для нашої теми мемуари важливі не лише як фактологічне джерело, а й як складова формування культурної пам'яті

про визвольний рух, оскільки їхні мотиви й образи активно транслюються в сучасній шкільній та позашкільній освіті [7, с. 16–17].

Додаткову інформацію про сприйняття УПА-Захід сучасниками та про інформаційно-пропагандистський вимір боротьби дає еміграційна періодика повоєнного часу: некрологи й повідомлення про загибель провідних діячів, а також публіцистичні тексти, де події інтерпретуються через призму жертвовності та героїзації визвольної боротьби [26, с. 1–2]. Часопис «Визвольний шлях» виступає одним із ключових еміграційних майданчиків, на якому у 1950-ті рр [22, с. 8]. визвольний рух прямо подається як складова ширшого антикомуністичного протистояння та ідеї «спільного фронту» проти більшовизму [23, с. 3].

До довідково-інформаційного блоку джерел належать словники, бібліографічні покажчики та спеціальні реєстри, що забезпечують верифікацію біографічних даних, псевдонімів і топографії подій. «Словник українських псевдонімів та криптонімів» дозволяє співвіднести псевдоніми діячів ОУН і УПА з конкретними особами, що важливо при аналізі документів і мемуарів [35, с. 15]. Бібліографічні та хронологічні покажчики журналу «Кіевская старина» дають змогу простежити попередню традицію висвітлення національного питання й регіональної історії, що формувала інтелектуальний контекст, у якому згодом діяв визвольний рух [36, с. 369–377]. «Довідник пошуківець» М. Горбаля та томи «Літопису УПА» з реєстрами осіб і структур воєнної округи «Буг» і постаті генерала «Тараса Чупринки» особливо важливі для локальної реконструкції діяльності відтинків УПА-Захід і для впровадження краєзнавчого виміру у шкільне вивчення теми [34, с. 9–15; 3, с. 7–8; 4, с. 1073–1076].

У межах власне історіографії УПА значна роль належить праці української еміграції та західних дослідників, які першими спробували надати історії повстанського руху науково-аналітичного характеру [32, с. 14]. Зокрема, в оглядах і рецензіях північноамериканських авторів фіксується англomовна рецепція проблематики ОУН і УПА та підходи до інтерпретації українського визвольного руху у ширшому європейському контексті; окремо аналізуються

праці Дж. Армстронга та дискусії довкола їхніх висновків [44, с. 17]. Водночас у середовищі української діаспори та пов'язаних із нею публікацій сформувався компліментарний (апологетичний) наратив, у якому УПА осмислюється як історичний «феномен» і ланка тяглості визвольної боротьби, що підсилює героїко-мобілізаційний спосіб репрезентації руху [33, с. 3–5].

Сучасний етап розвитку української історіографії УПА позначений низкою дисертаційних досліджень, у яких застосовано системний підхід до аналізу структури, тактики та політичної ролі повстанського руху, а також посилено джерелознавчий і методологічний компонент таких студій [40, с. 19–22]. Н. С. Мизак у дисертації про боротьбу УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях прямо фіксує предмет дослідження як діяльність УПА-«Захід», визначає мету та завдання, пов'язані з реконструкцією організаційно-структурних параметрів і форм боротьби, що дає підстави розглядати УПА-«Захід» як ключовий регіональний компонент визвольного руху [39, с. 11–14].

Уточненню уявлень про ідейно-інформаційний вимір протистояння сприяють дисертаційні праці, присвячені видавничо-пропагандистській діяльності ОУН та антинацистській інформаційно-пропагандистській роботі ОУН і УПА серед населення окупованої України, де через постановку мети й завдань акцентовано механізми впливу на громадську думку та мобілізацію підтримки [46, с. 3–5; 38, с. 3–4].

Додатково контекстуалізують розвиток організаційних моделей і практик підпілля студії про діяльність похідних груп ОУН та взаємини ОУН(Б) і УПА зі збройними силами Угорщини, що важливо для розуміння трансформації форм боротьби й середовища взаємодії в роки війни [41, с. 5–6].

Важливим доповненням виступають також дослідження карально-репресивного виміру протидії підпіллю (НКВС–МДБ), які дозволяють точніше інтерпретувати наслідки придушення руху та зміну практик контролю над населенням [45, с. 2–3].

Окреслені історичні дослідження створюють міцну фактологічну основу для аналізу діяльності УПА-Захід як предмета шкільного вивчення, проте безпосередньо питання формування історичної пам'яті та громадянських компетентностей на цьому матеріалі в них практично не розроблено. Саме тому для другої частини нашої проблематики вирішальними стають нормативні, концептуальні та методичні джерела з галузі освіти. На рівні державної освітньої політики рамкові орієнтири задають Концепція «Нова українська школа», Державні стандарти повної загальної середньої освіти та Концепція розвитку громадянської освіти, де чітко визначено ключові й предметні компетентності, до складу яких входять історична пам'ять, ідентичність, критичне мислення, здатність до відповідальної громадянської участі [52; 51]. Вони фіксують необхідність формувати у випускника не лише знання про минуле, а й ціннісні орієнтації, навички рефлексії над суперечливими сторінками історії, що безпосередньо стосується теми УПА.

На наднаціональному рівні орієнтирами виступають Рамка компетентностей для культури демократії Ради Європи та Рекомендація Європейського парламенту і Ради про ключові компетентності для навчання впродовж життя, де наголошено на важливості поєднання знання історії з розвитком громадянської, соціальної та міжкультурної компетентностей, умінь протидіяти маніпуляціям і дезінформації [50, с. 19–23; 49, с. 7–13].

Для нашого дослідження ці документи задають концептуальне поле, в якому формування історичної пам'яті про визвольний рух має розглядатися не як відтворення готового канонічного наративу, а як процес, що передбачає критичне осмислення різних інтерпретацій, повагу до прав людини та демократичних цінностей.

Теоретичне осмислення феномена історичної пам'яті здійснюється в межах культурологічних і memory-studies підходів, найвиразніше репрезентованих у працях А. Ассман. Її концепція «просторів пам'яті», розрізнення комунікативної й культурної пам'яті, аналіз механізмів канонізації й маргіналізації певних наративів створюють методологічне підґрунтя для

дослідження того, як образ УПА включається до сучасної української культурної пам'яті й яким чином шкільна історична освіта може сприяти формуванню відповідального ставлення учнів до цих складних сюжетів [27, с. 23–24, 143–145]. Узагальнення дефініцій «історична пам'ять», «громадянська компетентність», «компетентнісний підхід», запропоновані в «Енциклопедії освіти», дозволяють термінологічно конкретизувати понятійний апарат магістерської роботи й співвіднести його з сучасною педагогічною наукою [57, с. 14].

Методичний вимір проблеми представлений працями, у яких обґрунтовуються компетентісно орієнтована методика навчання історії, інтерактивні технології, інтеграція змісту історії та громадянської освіти. У методичному посібнику О. Пометун, Н. Гупан і В. Власова розкрито принципи компетентісного навчання історії, роль проблемних, дискусійних, рольових ігор та інших активних форм роботи, що особливо важливо при опрацюванні суперечливих і політично чутливих тем, до яких належить історія УПА [63, с. 10–12, 144–146].

«Енциклопедія інтерактивного навчання» систематизує конкретні методи, які можуть бути використані для розвитку критичного мислення, уміння аргументувати позицію, співвідносити різні джерела та інтерпретації, емоційно-ціннісного осмислення історичних подій [62, с. 69, 89, 95, 111, 116–118]. Статті І. Мороз і Н. Гупан уточнюють сутність інтегративного підходу, принципи поєднання змісту історії та громадянської освіти у відповідь на вимоги оновлених стандартів, що відкриває можливість розглядати діяльність УПА-Захід і як історичний сюжет, і як ресурс для формування громадянських компетентностей (прав людини, відповідальності, солідарності, толерантності) [58, с. 135–137; 56, с. 122–123].

Безпосереднім об'єктом для аналізу репрезентації УПА-Захід у шкільному навчанні є чинні навчальні програми та підручники з історії України й громадянської освіти. Програма «Історія: Україна і світ. 6–11 класи» задає змістові лінії, теми й очікувані результати навчання, пов'язані з вивченням

визвольного руху, і дозволяє визначити місце теми УПА в загальній логіці курсу [61, с. 167–168]. Підручники В. Власова, С. Кульчицького, О. Панаріна для 10–11 класів та інтегрований курс «Громадянська освіта» фіксують конкретні способи подання діяльності УПА, добір джерел, завдань, завдань для дискусій і рефлексії, на основі яких можна оцінити потенціал підручників щодо формування історичної пам'яті та громадянських компетентностей старшокласників [60, с. 25–29; 59, с. 230–233; 55, с. 134–140; 54, с. 18–28]. Їх порівняльний аналіз дає змогу виявити, наскільки сучасні підручники виходять за межі описового наративу, чи пропонують учням різні точки зору, чи стимулюють до критичного осмислення радянських і націоналістичних інтерпретацій минулого.

Підсумовуючи, наявна історіографія діяльності УПА-Захід забезпечує достатньо широку й різнопланову фактологічну базу для розкриття військово-політичних, організаційних і соціокультурних аспектів визвольного руху. Водночас педагогічні та методичні дослідження, нормативні й концептуальні документи української та європейської освітньої політики створюють теоретичні засади для формування в учнів історичної пам'яті та громадянських компетентностей [61, с. 8–10; 60, с. 10; 58, с. 135–137; 56, с. 122–123]. Однак комплексне поєднання цих двох блоків – тобто цілеспрямований аналіз того, як саме матеріал про діяльність УПА-Захід 1942–1949 рр. може бути інтегрований у шкільний курс історії та громадянської освіти як засіб формування історичної пам'яті й громадянської компетентності – у сучасній українській науці опрацьовано недостатньо. Заповнення цієї лакуни й становить наукову новизну та практичну значущість даного дослідження.

1.2. Політичні та соціальні фактори, що сприяли виникненню визвольного руху на Західній Україні.

Після Першої світової війни та падіння Австро-Угорської імперії українські землі Західної України опинилися розділеними між кількома

державами: Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Втрата УНР і ЗУНР засвідчила неспроможність українських політичних еліт втримати незалежність перед натиском більшовицької Росії, Речі Посполитої, Румунії й Чехословаччини. Цей поділ призвів до зростання почуття національної несправедливості серед населення, адже кордони визначалися не етнічними, а імперськими інтересами великих держав [59, с. 6, 76, 107].

У міжвоєнний період на західноукраїнських землях під владою Польщі українці зазнавали системних утисків: провадилася політика колонізації, політичних переслідувань та економічної експлуатації, зокрема асиміляційні заходи щодо українського шкільництва й тиск на українське патріотичне вчителство [39, с. 68–69]. Водночас ідеї самостійності не згасали: попри заборони й репресії тривало національне відродження, відновлювалися просвітні та кооперативні організації, діяли легальні партії й військово-спортивні структури, що підтримували організоване середовище та підготовку активу [39, с. 69]. Проголошення самостійної Карпатської України (державницький акт 15 березня 1939 р.) засвідчило тяглість української державницької ідеї в новітній добі [39, с. 98]. Подальше встановлення радянської влади у 1939–1941 рр. супроводжувалося запровадженням тотального контролю й репресивних практик, а також стимулювало підготовку матеріальної бази та кадрів для можливого збройного повстання, що безпосередньо працювало на формування майбутнього підпілля [39, с. 77].

Ідеологічний фундамент організованого визвольного руху було закладено Організацією українських націоналістів (ОУН), що оформилася наприкінці 1920-х рр. та набула виразного воєнно-політичного спрямування після розколу на ОУН(м) і ОУН(р) [39, с. 6, 21]. У Маніфесті ОУН 1940 р. Револьюційний провід закликав «боротися за свою владу, за землю, за людське життя», а також «здійснювати збройні повстання» з метою повного розвалу московської імперії й здобуття Української держави [39, с. 78]. Паралельно військові інструкції, підготовлені Романом Шухевичем, визначали завдання з формування мережі

повстанських відтинків і підготовки кадрів, закладаючи оперативну базу для майбутньої УПА [39, с. 79].

Німецька окупація Західної України (1941–1943 рр.) мала подвійний вплив: на початковому етапі частина середовища ОУН(р) та пов'язаних із ним місцевих структур намагалася використати антисоюзну риторичку Третього Райху як «вікно можливостей» для відновлення української державності [39, с. 95–96]. Однак уже в другій половині 1941 р. репресивний курс окупаційної влади (арешти, ліквідація політичного активу) та залучення допоміжної поліції до каральних практик швидко зруйнували ці очікування [39, с. 97–98]. Додатковим чинником радикалізації стали каральні акції та вивезення населення на примусові роботи до Німеччини [39, с. 101].

На тлі активізації радянського партизанського руху в Галичині у 1943 р., а також загострення конфліктів із польськими збройними формуваннями (зокрема на Закерзонні, де українські села зазнавали терору) [15, с. 588], ОУН розгортала мережу збройної самооборони та формування УНС, що наприкінці 1943 р. стали організаційною базою розгортання підрозділів УПА-«Захід» [14, с. 859; 39, с. 115].

Соціальну основу спротиву на західноукраїнських землях становили насамперед бідняцькі та середняцькі селянські маси, які стали головним людським середовищем формування й підтримки повстанського руху [39, с. 7]. Функціонування «запілля» передбачало ведення агітаційно-пропагандистської роботи, а також координацію й реалізацію заходів, спрямованих на забезпечення повстанців людськими та матеріально-технічними ресурсами, що об'єктивно спиралося на підтримку місцевого населення [5, с. 438–439].

Таким чином, поєднання тривалого національного гніту в міжвоєнній Польщі, радянської політики «радянзації», жорстокості німецьких окупантів та соціального незадоволення селян створили сприятливий ґрунт для виникнення збройного підпілля. Ідейна робота ОУН і напрацювання військових інструкторів надали цьому руху чітку концепцію та організаційну структуру, що в кінцевому

підсумку призвело до появи УПА-«Захід» як потужної сили українського визвольного руху в 1942–1949 рр. [13, с. 42–46; 1, с. 27, 51–52, 55; 30, с. 6].

Унаслідок повоєнного врегулювання після Першої світової війни західноукраїнські землі були розділені між сусідніми державами: частина українських територій відійшла до Польщі, Чехословаччини та Румунії, зокрема Північна Буковина й Бессарабія опинилися під владою Румунії, а Закарпаття (Підкарпатська Русь) увійшло до складу Чехословаччини [59, с. 190]. Рішення Ради послів Антанти 1923 р. закріпило за Польщею Східну Галичину; у результаті українці в Польщі стали національною меншиною та зазнали політики колонізації й звуження культурно-освітніх можливостей [59, с. 182]. У Закарпатті, поряд із проукраїнськими течіями, зберігався помітний вплив мадяронів, які ототожнювали себе з угорською культурою та підтримували ідею приєднання краю до Угорщини [59, с. 193].

Коли у вересні 1939 р. радянські війська ввійшли на територію Західної України, частина населення спершу сприймала це як «визволення»: було ліквідовано структури польської адміністрації, а землі великих землевласників (переважно польських) роздали селянам. Водночас уже з весни 1940 р. розгорнулися колективізація та фіскальний тиск на одноосібників, а в умовах радянської освіти й релігійне життя зазнали системного утиску. Паралельно почалися депортації до Сибіру та арешти українських патріотів політичною поліцією (НКВД), що сформувало атмосферу постійного страху перед арештом і виселенням [31, с. 80–81].

Німецька окупація, розпочата влітку 1941 р., швидко набула рис насильницького режиму: німці проводили мобілізацію українців до допоміжних формувань [29, с. 48] або фактично на каторжні роботи в Райху [42, с. 83, 88–89], а терор проти селянства проявлявся через наїзди на села, підпали та масові розстріли цивільних [20, с. 23]. У відповідь на загрозу насильства та дестабілізацію безпеки на місцях уже у 1942 р. однією з ключових причин самоорганізації стало поширення партизанської активності й збройних

нападів[25], що спричинило формування українських самооборонних відділів 1942 р., які згодом переросли в ширший повстанський рух [24].

Соціальною опорою підпілля УПА-«Захід» стали бідняцько-середняцькі верстви передвоєнної Західної України, які зіткнулися з безземеллям, надмірними податками та безправ'ям [39, с. 7, 39, 68-69, 165; 30, с. 80]. Ці групи, що виступали за відновлення власних господарських прав і свободу від зовнішньої диктатури, складали основу бойових відтинків та мережі інформаторів [39, с. 7, 163]. Невдовзі багато з них усвідомили, що радянська «дармовщина» 1939–1941 рр. не компенсує втрати свободи, а німецькі обіцянки виявилися порожніми – тож єдиним захистом залишалася збройна самоорганізація [30, с. 23, 61; 39, с. 160].

Упродовж міжвоєнного періоду та початку Другої світової війни важливим фактором консолідації національного руху на Західній Україні стало існування легальних культурно-освітніх і парамілітарних структур, що сприяли військовому й ідейному вихованню. Товариство «Просвіта», філії «Січ», «Сокіл», «Луг» за активної підтримки Української греко-католицької церкви не лише зберігали українську мову й традиції, а й готували молодь до організованого спротиву. Саме через ці мережі ОУН комплектувала кадри та закладала матеріальну базу для підпільних друкарень і вишкільних таборів [39, с. 6; 46].

Соціальний склад перших повстанських загонів відображав демографічні особливості Західної України: приблизно 60 % особового складу становили селяни, 25 % – робітники з промислових центрів Східної й Центральної України, та 15 % – представники інтелігенції й гімназійної молоді («Юнаки»). Цей баланс забезпечив поєднання витривалості і місцевої підтримки з технічною грамотністю й ідейною свідомістю командного ядра [39, с. 381].

У грудні 1943 р. добровольчі загони Української народної самооборони (УНС), які утворилися в 1942–1943 рр. як реакція на беззаконня німецьких каральних акцій, були офіційно перейменовані в УПА-«Захід». Цей крок узаконив нову організаційну структуру, що набула згодом п'яти (а на короткий

час – шести) військових округів із чітким поділом на тактичні відтинки [39, с. 120, 126].

Водночас інтенсивна пропагандистська й ідеологічна робота ОУН створила надійну інформаційну та моральну опору підпіллю. Головний осередок пропаганди і референтура видавали листівки, газети, поезію й публіцистику, поширюючи гасло «Батьківщина і Бог», яке формувало вояцький дух упівців [38, с. 104, 172–173; 39, с. 236]. Підпільні друкарні, організовані на базі конфіскованого нацистами обладнання, випускали сотні тисяч примірників агітаційних матеріалів, водночас служба безпеки ОУН забезпечувала їхню конспірацію й захист [38, с. 172–173; 37, с. 272; 10, с. 69].

Таким чином, розгалужена система нелегальної видавничо-пропагандистської роботи та її безпекове прикриття створювали важливі передумови для інституалізації збройного руху опору й поширення його організаційних форм на західноукраїнських землях [46, с. 38–39; 59, с. 234]. На тлі ескалації окупаційного терору (каральні акції, спалення сіл, масові розстріли, насильницькі депортації та вивезення на примусові роботи) формувалися мотиви й соціальна база збройного самозахисту населення [59, с. 218].

У підручнику наголошено, що УПА постала наприкінці 1942 р. на Волині, а на початку 1944 р. поширилася на територію Галичини у формі УНС (Української Національної Самооборони), набувши організаційної структури й політичної орієнтації через інтеграцію з ОУН(б) [59, с. 234]. Відповідно, репресивна практика окупаційних режимів і необхідність самозахисту стали безпосереднім тлом, на якому збройні структури отримали кадрове наповнення, підтримку й логіку мобілізації [59, с. 218, 234].

Додатковим чинником загострення ситуації була багатовекторність збройного протистояння в регіоні: у джерелі прямо вказано на поєднання партизанських методів (напади, саботаж, агітація, пропаганда тощо) та на конфліктність середовища, де діяли різні воєнно-політичні сили [59, с. 234]. Окремо підкреслюється українсько-польське протистояння: у підручнику зафіксовано терористичні акції підрозділів Армії Крайової проти українського

населення (зокрема на Холмщині), включно зі спаленням десятків сіл, що посилювало радикалізацію та взаємну збройну конфронтацію [59, с. 235]. У цьому контексті пропагандистські матеріали ОУН системно апелювали до потреби захисту населення та боротьби проти окупаційних практик, що підкріплювало готовність до самоорганізації й участі в підпіллі [46, с. 87].

У 1944–1945 рр., коли радянські каральні органи відновлювали контроль над західноукраїнськими землями, боротьба проти підпілля спиралася на масові облави й обшуки, пошуки криївок і засідки, а також практику показових покарань, що мало на меті деморалізувати населення і «перерізати» зв'язок повстанців із соціальною базою [8, с. 69–70].

Важливою складовою цієї політики стало системне використання спецгруп та провокаційних боївків НКВС/НКДБ, які діяли під прикриттям, здійснювали затримання, насильство та провокації, посилюючи атмосферу тотального страху й недовіри в громадах [28, с. 21]. Паралельно радянська влада активізувала практику виселення родин повстанців і підпільників у віддалені регіони СРСР як інструмент «знекровлення» підпілля [28, с. 22–23].

Не зумівши ліквідувати УПА-«Захід» у 1944–1945 рр., влада вдалася до зимової «великої блокади» 1946 р., прагнучи ізолювати лісові осередки від постачання та підтримки населення [39, с. 175]. Водночас після зимової блокади 1946 р., попри масштабний тиск і репресивні заходи, повстанське середовище зберігало здатність відновлюватися й поповнювати ряди, що дозволило продовжувати опір [39, с. 178].

Окремим напрямом активності стали пропагандивні акції поза межами регіону: показовим є рейд УПА-«Захід» до Західної Німеччини (червень–листопад 1947 р.), маршрут якого пролягав через Польщу, Чехословаччину та радянську зону окупації Австрії; під час переходу повстанці поширювали українські листівки й звернення, пояснюючи зовнішньому світові мету боротьби [39, с. 184].

Розвиток Української Повстанської Армії – «Захід» не можна уявити без глибоких ідейних передумов, закладених ще в міжвоєнний період ідеологіями

українського націоналізму. Саме на основі цих доктрин формувався морально-психологічний стержень повстанців, пояснювалася необхідність збройної боротьби й випрацьовувалася концепція майбутньої соборної держави. У цьому підрозділі ми прослідкуємо основні напрями впливу українського націоналістичного мислення – від ранніх теоретичних праць до конкретних ідейних установок, що живили УПА-«Захід» у 1942–1949 рр. [37, с. 514].

Початок формування ідейного фундаменту визвольного руху можна віднести до 20-х років ХХ ст., коли на теренах Західної України, перебуваючи під владою Польщі, згуртувалися гуртки молоді, які спиралися на твори класиків української літератури – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки [39, с. 6]. Але саме видатні праці Дмитра Донцова та Василя Липинського окреслили перші системні контури українського інтегрального націоналізму. Донцов у своїх численних есеях доводив, що українська нація потребує не тільки політичної, а й культурної та духовної самодостатності. Його «Декалог українського націоналіста» (10 заповідей) та «44 правила життя націоналіста» стали свого роду моральним кодексом, у якому поєдналися жорсткі вимоги до дисципліни із закликом до жертвовності в ім'я ідеї незалежної Соборної України [37, с. 514].

Василь Липинський, із свого боку, аналізував польсько-українські відносини та критикував беззастережну орієнтацію на Москву як на тиранічну імперію, пропонуючи натомість сформувати українську еліту на засадах благородства, християнської моральності та консервативного порядку. Хоча праці Липинського були менш популярні в пізніших підпільних колах, вони вплинули на розуміння багатьма діячами ОУН того, що незалежність потребує не лише зброї, а й зрілої державницької культури [39, с. 6].

З початків діяльності проводу ОУН у 1929 році Ярослав Стецько розвивав ідею «політики впевненого націоналізму», де ключову роль відігравала самоповага українців, здатність відстоювати свої інтереси на міжнародній арені й мобілізація внутрішніх ресурсів. Програма Першого конгресу ОУН у Відні чітко заявила: український націоналізм має стати «духом і волею народу» –

синтезом етнічної самосвідомості, християнської моралі та організованого спротиву будь-якому поневоленню [39, с. 378–379].

У 1930-ті роки ідеї Донцова та франківські традиції отримали свій практичний вияв в ОУН(м) під керівництвом Євгена Коновальця. Будучи ветераном Української Галицької Армії, він вважав, що тільки дисципліноване підпілля з чіткою ієрархією та системою підготовки могло б вистояти проти каральних органів польської держави, а далі – проти радянської влади. Цей конструктивний центр ідеології ОУН готував майбутні кадри УПА-«Захід» до активного спротиву, виховуючи в них відчуття відповідальності та вищої мети [39, с. 378–379].

Надзвичайно важливим внеском у пропагандистську роботу ОУН стали публікації Осипа Дяківа («Горновий»), котрий у серії статей – «Перспективи нашої боротьби», «Чому ми ставимо на власні сили українського народу», «Яка філософія зобов'язує нас» – звертався до причин поразки Української революції 1917–1920 рр. і викладав ідейні засади побудови Української Самостійної Соборної Держави як найвищої мети націоналістичного руху. Його праці системно друкувалися в підпільних виданнях ОУН і використовувалися для формування світогляду сотень упівців – від зв'язкових до командирів куренів [39, с. 479–480; 46, с. 41; 99–104]

З приходом німецької окупації та загостренням репресивного тиску в підпіллі посилилася увага до ідейної консолідації, дисципліни та мобілізації кадрів, що розглядалося як необхідна умова стійкості організації в умовах війни [46, с. 130, 141].

Ідеологічний компонент підтримувався через поєднання вишкільної практики та ритуалізованих форм військової культури: в підрозділах УПА практикували присягу («Я, воїн Української Повстанської Армії, присягаю...»), яка фіксувала готовність до боротьби й витримки [9, с. 210–211]. У ряді випадків урочистості поєднувалися з публічним відчитуванням «Декалогу», що мало виразну виховну й дисциплінарну функцію [9, с. 111].

На рівні організаційної підготовки застосовувався системний «ідеологічно-політичний вишкіл»: у межах «вишкільних сходин» передбачалися лекції та обговорення, зокрема з історії України й «історії окупантів», а завершенням такого навчання могло бути виголошення «Декалогу» [37, с. 410]. У змісті вишколу фіксується також орієнтація на історичні приклади визвольної боротьби, що виконувало функцію формування спадкоємності традиції та особистої відповідальності учасників підпілля [37, с. 410]. Вимоги до кадрів у межах підпільної діяльності включали самопосвяту та дисципліну як нормативні якості, необхідні для виконання завдань у підпіллі [37, с. 432].

У повоєнний період, коли радянська влада встановила контроль над Західною Україною, ідеологічна робота залишалася важливою складовою діяльності підпілля: у пропагандистських матеріалах простежується намагання відокремлювати «російський народ» від імперської/большевицької системи, наголошуючи, що він також може бути жертвою імперіалізму, а отже боротьба спрямовується проти режиму, а не проти мирного населення [46, с. 135–136]. Паралельно в програмних і публіцистичних формулюваннях підкреслювалася теза «Свобода народам і людині!», що задавала рамку для політичної риторики та пропаганди [46, с. 126].

Паралельно з просвітницькою роботою, ОУН формувала й внутрішній кодекс поведінки. «Скрижалі ОУН» – «декалог» і «44 правила» – служили не лише моральними настановами, а й нормативними документами, які регламентували повсякденне життя повстанця: від розпорядку дня до поведінки під час облав. Прикладом стали зобов'язання не брати участі в грабунках мирних жителів, не допускати пияцтва, суворо карати зрадників [39, с. 17, 236].

Нарешті, у світоглядному полі УПА-«Захід» велика роль належала релігійним мотивам, сформульованим у націоналістичній інтерпретації християнства: Бог і Україна були двома нерозривними полюсами ідеології, а парафіяльні священики часто виконували функції капеланів, зміцнюючи дух упівців молитвою і спільними богослужіннями в криївках [39, с. 220].

Таким чином, ідеологія українського націоналізму відіграла вирішальну роль у створенні УПА-«Захід» як організованої збройної сили. Вона формувала світогляд бійців, забезпечувала моральну згуртованість у надзвичайно складних воєнних та післявоєнних умовах, а також задавала внутрішню дисципліну та кодекс честі. Злиття доктрин Донцова, Липинського, Коновальця, праць Дяківа та десятків інших дослідників української проблематики створило ту потужну ідейно-політичну матрицю, без якої УПА-«Захід» не змогла б вистояти ні проти німецького, ні проти радянського тоталітаризму [39, с. 6, 22, 39, 70].

1.4. Організаційні засади та формування Української Повстанської Армії.

Після закладки ідейної та соціальної бази визвольного руху ОУН, що відбувалася в міжвоєнний період та на початку Другої світової війни, постало завдання створити єдину військову структуру, здатну захищати українські землі від зовнішньої агресії й боротися за відновлення державності. У цьому розділі розглядаються директивні документи ОУН, установчі процеси та практичні кроки з формування Української Повстанської Армії (УПА) – «Захід» [37, с. 123–125]. У найглибшій конспірації, коли доля українського народу залежала від перемін у Великій війні, Організація українських націоналістів зібралася на Другий великий збір у квітні 1941 року. Важлива подія відбулася в Кракові, де ще 10 лютого 1940 року було сформовано Револьюційний провід ОУН(р) – структуру, котра взяла на себе відповідальність за організацію та керівництво підпільною збройною боротьбою проти тоталітарних режимів [37, с. 124, 129; 30, с. 148]. Сама поява цього проводу засвідчила, що українські націоналісти остаточно відмовилися від сподівань на дворічні плани й дипломатичні переговори: відтепер кожне рішення ухвалювалося з єдиною метою – будувати систему, здатну діяти збройно й координовано, усупереч тяжкому режиму як німецької, так і радянської окупації. Ключовим документом, затвердженим на Другому великому зборі, стала постанова від 10 лютого 1940 року, де чітко прописувалися завдання Організації. У ній ОУН визначала свою мету як

організацію та підготовку власної військової сили й кадрів, формування провідників-організаторів і фахівців, а також керівництво та координацію всієї військової роботи й опрацювання військових планів у відповідності до актуального політичного стану [37, с. 124–125]. І хоча текст постанови міг здатися формальним, на практиці він означав початок процесу, у межах якого ідея збройного спротиву мала перерости в міцну бойову машину.

Наступним кроком стало розгортання мережі військових шкіл і таборів, що мала забезпечити неперервний потік підготовлених кадрів. Ще з кінця 1940 року підпілля готувало перші старшинські й підстаршинські школи – спочатку в Поморянах, а згодом у невеликих закритих таборах у Карпатах. Тут, під керівництвом майора Дмитра Гриця («Перебийніс») та пізніше Романа Шухевича («Тур»), десятки молодих активістів оволодівали тактикою ведення деревних сутичок, мінною справою, розвідкою та контррозвідкою [48, с. 116–118]. Саме через цей навчальний процес народжувалися перші треновані підрозділи, готові виконувати складні партизанські операції, а також інструктори, які мали нести здобутий досвід у сотні й курені [48, с. 118].

Упродовж 1941–1942 років воєнний блок ОУН дедалі чіткіше відділявся від політичного, набуваючи рис справжнього штабу: у Львові започаткували Крайовий військовий штаб (КВШ-Львів), який став локомотивом організації перших відтинків Української народної самооборони. Цей штаб не лише координував постачання зброї й провіанту, а й відповідав за конспірацію, розробку стандартів безпеки для підпільних друкарень і криївок, а також за збір оперативної інформації з окупованих районів [48, с. 116]. Коли ж у вересні 1942 року КВШ-Львів було перейменовано на Головний військовий штаб УПА, він уже мав розгалужену мережу осередків у межах Львівського, Карпатського та Подільського країв, які об'єднували численні районні й надрайонні управління з чіткою ієрархією та засобами зв'язку [48, с. 116].

Важливо, що директивні засади збору передбачали не тільки побудову “важкої” військової машини, а й гнучку тактику. Провід ОУН акцентував увагу на необхідності вільно адаптувати тактичні плани відповідно до політичної

кон'юнктури та змін на фронтах [31, с. 311–312]. Якщо під час Німецько-радянської війни нацисти іноді не чинили опору, це не означало дозволу на союз із ними; навпаки, кожна співпраця мала стати нагодою для підготовки власної сили й акумулювання зброї, яку потім слід було застосувати проти обох тоталітарних систем [31, с. 311–312]. Цей меседж чітко передавався через підпільні листівки й брошури, котрі створював Головний осередок пропаганди ОУН і які розсипалися по селах тисячами примірників, зосереджуючи увагу читача на понятті “Україна понад усе” та заклику “Смерть большевикам!” [46, с. 38; 46, с. 24; 46, с. 104; 1, с. 63].

Ще одним наслідком постанов збору стала активізація роботи Служби безпеки ОУН: підрозділи, до складу яких входили досвідчені оперативники й контррозвідники, почали систематично відстежувати агентів та інформаторів окупантів, вести роботу з очищення власних рядів і попереджувальні каральні операції проти зрадників. Саме завдяки чітким інструкціям із конспірації, розробленим тоді ж, підпільні квартири, склади та друкарні залишалися невразливими для довгих місяців інтенсивних облав та допитів [37, с. 309; 46, с. 50].

У результаті цих комплексних заходів – від постанов Другої конференції до практичної побудови військових і допоміжних структур – Організація українських націоналістів змогла перетворити роздрібнені групи молоді й селян-активістів на згуртовану силу, здатну не лише чинити опір в окремих боях, а й вести справжню збройну війну за незалежність [31, с. 566; 31, с. 311–312]. І хоч умови війни диктували щоденну боротьбу за виживання, ідеї, закладені на тому зібранні 1941 року, залишилися незмінними: стратегічна ініціатива мала бути в руках українців, а їхній рух – організованим, дисциплінованим і постійно готовим до дії у потрібний момент [31, с. 496]. Таким чином, Директивні засади Другого великого збору ОУН стали не просто теоретичним документом, а дорожньою картою, котра провела підпілля від ідеї до формування Української Повстанської Армії-«Захід», остаточно змінивши хід національно-визвольної боротьби на Західній Україні [31, с. 496; 37, с. 130].

КВШ-Львів очолив військовий референт Проводу ОУН(р), майор Дмитро Грицай із псевдо «Перебийніс», завдяки чому штаб отримав належний кадровий та організаційний потенціал. Грицай відповідав за розробку загальної стратегії підпільної підготовки, налагодження системи конспірації та зв'язку між районними осередками. Коли німецька поліція затримала Грицаю, його замінив Роман Шухевич («Тур»), який продовжив розпочату справу, надавши штабові додаткової дисципліни та зосередивши зусилля на побудові оперативного резерву військових кадрів [47, с. 92–94; 30, с. 148–151].

Усередині КВШ сформувалися референтури, кожна з яких відповідала за окремий напрям діяльності. Організаційно-мобілізаційний відділ під проводом Олекси Гасина («Лицар») координував вербування й розподіл нових вояків у сотні. Розвідувальний референт («Вейс») налагодив мережу агентурних точок у тилу окупантів, а господарський відділ («Чорнота») забезпечував підрозділи провіантом, боєприпасами та необхідним обладнанням. Вишкільну референтуру очолювали Степан Новицький («Вадим») та Володимир Сидор («Шелест»), які відповідали за організацію старшинської школи в Мостах під Львовом та підстаршинських курсів у Поморянах. Пропагандистська робота, що виконувалася Ярославом Старухом («Стояр») та Йосипом Позичанюком («Шаблюк»), спрямовувалася на підтримку бойового духу й легітимацію боротьби в очах місцевого населення. Політвиховну референтуру під керівництвом Романа Волошина формували матеріали, які пояснювали стратегічні цілі УПА як продовження неперервної боротьби за відновлення Української Самостійної Соборної Держави [6, с. 312–315; 3, с. 501–503; 2, с. 127–129].

Упродовж літа і осені 1941 р. КВШ-Львів не лише комплектував особовий склад, а й відпрацьовував внутрішню ієрархію – від Проводу до станичних осередків ОУН. Саме за його ініціативи було перенесено підпільно старшинську школу у Мости та підстаршинську школу в Поморяни, щоб гарантувати вишкіл в умовах максимальної конспірації. Викладачами виступали найдосвідченіші криївкові старшини й офіцери, які пройшли довоєнну службу в армії УНР чи в

польському війську, що забезпечувало високий рівень навчання та адаптацію методик до специфіки партизанської війни [6, с. 41–44; 3, с. 505–507; 30, с. 146–147].

Наприкінці 1941 р. КВШ-Львів було перетворено на Головний військовий штаб ОУН, а одночасно було засновано ще два КВШ – Карпатський і Волинський, щоб розширити зону оперативного впливу та гарантувати більш тісну координацію загонів УНС на відповідних територіях. Цей крок посилив територіальну мережу керівництва й дозволив підпорядкувати всі новостворені бойові підрозділи єдиним директивам Проводу, уникаючи хаосу та дублювання функцій.

У вересні 1942 р. всі крайові штаби офіційно інтегрувалися в Головний військовий штаб УПА, що остаточно закріпило перехід від «народної самооборони» до всеохопної воєнної організації. Саме тоді КВШ-Львів, вже зі зрілою структурою відділів, виступив як ядро керування всіма бойовими операціями УПА-«Захід» на Західно-Українських землях. Поступово до штату додавалися референти медичної служби, зв'язку та транспортного забезпечення, що свідчило про прагнення Проводу створити підпільну армію з повним спектром необхідних для ведення війни служб.

Таким чином, створення КВШ-Львів у квітні 1941 р. стало визначальним етапом у становленні регулярних збройних сил українського підпілля. Завдяки скоординованим зусиллям Грицяя, Шухевича та референтур, штаб заклав організаційну базу для навчання, постачання, розвідки та пропаганди, які згодом леглі в основу боєздатності УПА-«Захід». Саме ця структура забезпечила підпіллю здатність проводити складні партизанські операції, відточувати тактику в лісах Західної України та підтримувати взаємодію з місцевим населенням у найскладніші роки Другої світової війни.

Упродовж першої половини 1941 року КВШ-Львів ефективно координував формування перших загонів народної самооборони та підстаршинських шкіл, однак уже восени стало очевидним, що масштаби підпільної збройної роботи вимагатимуть ширшої ієрархії командування. У зв'язку з цим, наприкінці 1941

року Крайовий військовий штаб у Львові було офіційно перейменовано на Головний військовий штаб ОУН (ГВШ). Разом із ним створили два нові крайові штаби – Карпатський та Волинський, які мали опікуватися відповідно бойовою підготовкою і оперативним керівництвом загонів у гірських районах і на північній Волині [48, с. 222–223; 37, с. 163].

Ця реформа маркувала перехід від ситуативного координування сотень самооборони до постійної централізованої системи управління, здатної швидко реагувати на зміни фронтової лінії та тиск каральних органів. Структура ГВШ ОУН передбачала не лише військовий блок, а й підрозділи розвідки, пропаганди й господарського забезпечення, які невдовзі успішно інтегрувалися в загальну мережу підпілля [39, с. 124–126].

У вересні 1942 року відбулася чергова організаційна трансформація: усі крайові штаби – Львівський, Карпатський і Волинський – було формально об'єднано під егідою Головного військового штабу Української Повстанської Армії (ГВШ УПА). Ця зміна не лише закріпила правовий статус УПА як самостійної воєнної сили, а й унормувала поділ відповідальності за три великі регіони Західної України, у межах кожного з яких було створено власні військові округи з чітким поділом на сотні й курені [39, с. 125–126].

Завершальним штрихом у становленні ГВШ УПА стала його реорганізація в листопаді 1943 року. На базі колишнього КВШ Львівського краю створили новий штаб із шести функціональних відділів: оперативно-розвідувального, господарсько-вишкільного, пропагандистського, медичного, зв'язку та служби безпеки. Саме тоді на посаду Головного командира УПА був заступлений Роман Шухевич («Тур»), який невдовзі отримав звання генерала, а його заступники та референти очолили відповідні відділи штабу [39, с. 125–126].

Відтепер ГВШ УПА мав усі необхідні важелі для організації великих рейдів сотень, підтримки тісного зв'язку з місцевим населенням та координації взаємодії з бойовими підрозділами на різних фронтах. Саме завдяки цьому перетворенню УПА-«Захід» змогла зберегти бойовий потенціал і внутрішню

дисципліну в умовах посиленої боротьби з німецькими каральними акціями та радянською рєадміністрацією [30, с. 190].

У результаті кількамісячної організаційної підготовки до весни 1944 р. підрозділи УПА-«Захід» остаточно склалися у мережу п'яти військових округ, кожна з яких мала на своєму балансі кілька тактичних відтинків, глибоко інтегрованих у теренову сітку ОУН. 1 березня 1944 р. було юридично закріплено створення 1-ї ВО «Львів», 2-ї ВО «Буг», 3-ї ВО «Лисоня», 4-ї ВО «Говерля» та 5-ї ВО «Маківка» [39, с. 127].

Кожна військова округа очолювалася досвідченим командиром, котрий одночасно виконував функції крайового провідника ОУН, що забезпечувало єдність політичного й військового керівництва [39, с. 127].

Цей двозначний формат дозволяв швидко мобілізувати ресурси: завдяки розгалуженій мережі станиць та надрайонів ОУН, зв'язкові доставляли зброю, провіант і пропагандистські матеріали безпосередньо до тактичних відтинків. У березні 1945 р. до структури додалася 6-та ВО «Сян», створена на Закерзонні, що дало можливість охопити віддалені західні рубежі та налагодити контакти з підпільними осередками за лінією нових кордонів [15, с. 7] . Невдовзі проте 1-шу «Львів» було об'єднано з 2-ю «Буг», а 5-ту «Маківка» з 4-ю «Говерля» – реакція на кадрові втрати й зміну оперативних умов, що вимагали більш гнучкого розподілу сил [39, с. 127] .

У межах кожної округи сотні і курені, маючи власні гасла та шифри, підтримували тісний зв'язок із місцевим населенням: селяни й міські ремісники забезпечували їм розвіддані, продукти й притулки, натомість упівці охороняли громади від каральних акцій окупаційних властей. Тактичні відтинки були невеликими за чисельністю (декілька десятків бійців), що давало змогу діяти в умовах суворої конспірації, уникати прямих зіткнень із переважаючими силами противника та одночасно забезпечувати «розростання» мережі у вигляді «держави в державі» [39, с. 127] .

Така територіальна ієрархія – від Головного військового штабу УПА до округ, від округ до тактичних відтинків – створила гнучку систему командування

й контролю, яка зберігала здатність до масштабних рейдів, мобілізації резервів і миттєвого перегрупування сил. Завдяки чіткому поділу відповідальності та інтеграції з ОУН, УПА-«Захід» могла проводити бойові операції на території Західної України, реагувати на зміну політичних обставин та підтримувати «ракетний» темп боротьби аж до кінця 1949 р. [37, с. 143–145].

Успішне функціонування Української Повстанської Армії – «Захід» ґрунтувалося на чітко продуманій ієрархії командування, яка поєднувала політичний провід ОУН з військовим керівництвом УПА на всіх рівнях – від Проводу до командирів тактичних відтинків. Ця багаторівнева структура стала результатом поступового нарощування організаційних потужностей підпілля, що стартувало наприкінці 1941 року зі створення КВШ-Львів і завершилося формуванням Головного військового штабу УПА з чітким поділом відповідальності за оперативну, розвідувальну, пропагандистську, господарсько-вишкільну та медичну підтримку бойових підрозділів [37, с. 143–145].

На найвищому щаблі перебував Революційний провід ОУН, який ухвалював ключові стратегічні рішення та затверджував кадри керівництва як ОУН, так і УПА. Саме з його ініціативи було створено пост Головного командира УПА, який у ранзі підполковника обійняв Роман Шухевич («Тур»). Його легітимація у цьому статусі була підсилена згодом підвищенням до звання генерала з датою старшинства від 22 січня 1946 року, що підкреслювало військовий і політичний авторитет УПА та її нерозривний зв'язок з Провідом ОУН [37, с. 162–164].

Динамічним проявом органічного поєднання політики й війни стало те, що Шухевич одночасно залишався Головою Бюро Проводу ОУН, а перший командир УПА-«Захід» Василь Сидор («Шелест») водночас виконував обов'язки крайового провідника ОУН. Така подвійна роля керівників не лише гарантувала єдність політичних і військових цілей, а й спрощувала мобілізацію ресурсів: усі ключові рішення ухвалювалися узгоджено, без зайвих затримок та ризику розколу в лавах підпілля [2, с. 63].

Нижче за генералом Шухевичем розташовувалася система керівних органів, що включала Головний військовий штаб УПА, його крайові штаби та управління на рівні надрайонів і районів. Команду всіх збройних відділів бере в руки створений Головний Військовий Штаб [1, с. 35].

ГВШ УПА складався з шести відділів – оперативно-розвідувального, господарсько-вишкільного, пропагандистського, медичного, зв'язку та служби безпеки – кожен із яких мав чіткі функції й координував відповідні референтури ОУН, що працювали на місцях. Це гарантувало, що кожен аспект військової діяльності – від планування операцій до евакуації поранених – мав належну підтримку.

У межах Західної України територія поділялася на кілька «країв» – Львівський, Карпатський і Подільський, а згодом і на окремі військові округи УПА-«Захід». Кожна округа об'єднувала в собі розгалужену мережу надрайонів і районів ОУН, де провідники не лише виконували адміністративні й політичні функції, а й часто одночасно командували військовими підрозділами. Така інтеграція дозволяла оперативно мобілізувати сільську та міську громаду, залучати місцевих зв'язкових і забезпечувати регулярне надходження провіанту та зброї до тактичних відтинків, які діяли на цій території.

На рівні надрайонів створювалися «кущові» відділи самооборони, що складалися з двох-трьох десятків бійців під керівництвом «кущового провідника» ОУН. Ці формування, у свою чергу, поділялися на невеликі тактичні відтинки чисельністю 10–15 осіб, які діяли абсолютно автономно, але координували свої дії через система радіо- і кур'єрського зв'язку з окружними штабами. Така конфігурація значно ускладнювала контррозвідувальні заходи противника та давала змогу втілювати складні бойові й диверсійні операції навіть у глибокому тилу ворога.

Командири відтинків, як правило, обиралися з-поміж найстійкіших ідейно переконаних старшин ОУН, які пройшли відповідну військову підготовку в підстаршинських школах та старшинських курсах. Вони не лише володіли тактичними знаннями й мали особистий авторитет, а й узгоджували свою

діяльність із станичними провідниками ОУН, через яких відбувалося постачання зброї, продовольства та інформації. У разі ураження особового складу чи втрати керівника, референти ОУН на місцях могли оперативно скликати збори кандидатів і передавати командування новим осередкам, що гарантувало живучість організаційної структури [6, с. 57, 61].

У кожному тактичному відтинку, окрім бойової функції, існували референти пропаганди та служби безпеки, які займалися підтримкою морального духу бійців та захистом від ворожих диверсантів. Налагоджені ще в 1944 році кущові служби СБ ОУН виконували функції каральної жандармерії, знешкоджуючи ворожі агентурні мережі та ліквідуючи зрадників у власних рядах. Після ліквідації «військово-польової жандармерії» в 1945 році ці обов'язки остаточно перейшли до Служби безпеки ОУН, що діяла в тісній координації з відділом контррозвідки ГВШ УПА [37, с. 138, 152].

Таким чином, командна ланка УПА-«Захід» представляла собою єдине організоване ціле, де кожен рівень – від Проводу ОУН до командира відтинку – мав чітко визначені завдання й взаємозв'язки. Така система не лише забезпечила УПА здатність вести тривалу партизанську війну у вкрай несприятливих умовах подвійної окупації, а й стати тим ядром державності, яке витримало перевірку часом і зберегло віру в незалежність України навіть у найскладніші роки післявоєнного періоду.

Підготовка кадрового корпусу була одним із найважливіших завдань проводу ОУН при формуванні УПА-«Захід». З огляду на складні умови боротьби двох окупаційних режимів, які системно нищили націоналістичні структури, Провід розробив багаторівневу систему навчання, що включала старшинські та підстаршинські школи, військові курси за спеціалізаціями й сезонні вишкільні табори. Такий підхід забезпечував послідовне зростання рівня підготовки майбутніх командирів, зв'язківців, медиків і технічних фахівців, адже штати УПА незмінно поповнювалися добровольцями з-поміж молоді, інтелігенції та селянства.

Перші підстаршинські вишколи розпочали роботу ще влітку 1941 року. На базі підпільної військової референтури КВШ-Львів були створені малі навчальні осередки у місцях, максимально віддалених від пильного ока окупаційних каральних служб. Однією з таких перших установ стала підстаршинська школа в Поморянах, де десятки селян та юнаків із навколишніх сіл проходили курс тактики малих груп, саперної справи та розвідки під керівництвом досвідчених офіцерів ОУН, зокрема Василя Івахіва («Рос») і сотенного «Чмелика» [39, с. 250].

Саме в цьому форматі формувалася навчальна сотня, що пізніше дала потужний кадровий резерв для бойових загонів УПА [39, с. 250].

У лютому 1944 року, щоб унеможливити розгортання радянських каральних операцій, одна з таких підстаршинських шкіл («Лісові чорти») була передислокована з Волині в Карпати, де об'єдналася з місцевою школою під назвою «Олені». Під командуванням поручника «Хмеля» ця школа розмістилася біля підніжжя гори Магура, за 15 кілометрів від села Бряза. До її складу входили підстаршинська сотня під проводом «Гріма» й старшинська сотня «Чмелика», загалом близько 130 слухачів, 40 % з яких становили студенти вищих навчальних закладів [39, с. 251]. Цей контингент курсантів відзначався високим рівнем інтелектуальної підготовки та прагненням до глибокого вивчення тактики партизанської боротьби [39, с. 251].

Поруч із підстаршинськими, не менш значущими були старшинські школи, яких на території УПА-«Захід» діяло дві стаціонарні. Одна з них розміщувалася поблизу міста Мости Великі під безпосереднім керівництвом Дмитра Гриця («Перебийніс»), а друга – біля села Бряза, спочатку під командуванням «Хмеля», а згодом під польовим псевдо «Поль» [39, с. 250]. Саме ці школи виконували роль найвищого рівня вишколу: тут старшини опановували мистецтво оперативного планування, управління великими тактичними відтинками, адміністрування в тилу ворога та ведення переговорів із місцевим населенням [39, с. 250].

Усього на території УПА-«Захід» функціонувало сім ключових навчальних структур: дві стаціонарні старшинські школи, п'ять підстаршинських, а також

періодичні курси технічного спрямування, що іноді відбувалися безпосередньо в лавах активних сотень. У тій ситуації, коли тривалість та інтенсивність боротьби ставили завдання безперервного поповнення кадрового резерву, підготовка кадрів у рамках бойових підрозділів гарантувала стійкість підпілля, навіть за умов масованих каральних облав [39, с. 250–251] .

Ключовим елементом успіху цих шкіл стало залучення досвідчених інструкторів і організація вишколів у форматі спеціальних вишкільних трійок, де навчання мало ідейно-політичний, організаційний і фаховий (зокрема гігієнічний) характер, а життя учасників регламентувалося встановленим «правильником» (розкладом дня) та використанням спеціальних псевдонімів [30, с. 143–146]. Завдяки поєднанню теоретичних занять і практичних вправ курсанти отримували цілісне уявлення про підпільну роботу, а також опановували необхідні навички для виконання функцій зв'язкових та інших спеціалістів у структурі запілля [30, с. 143–146].

Разом із військовими школами, ключову роль відігравали спеціалізовані курси медичної підготовки, що організовувалися під егідою Українського Червоного Хреста УПА. Медико-санітарна структура запілля розгортала мережу лікувальних пунктів і шпиталів та забезпечувала повстанські підрозділи базовою допомогою й медикаментами навіть за умов обмеженого доступу до ресурсів, що вимагало системної підготовки кадрів і дисциплінованої організації служби [30, с. 222–223].

Надалі санітарно-лікарські вишколи проводилися у різних опорних пунктах, де добровольці здобували потрібні для фронтових умов навички догляду за пораненими, а такий рівень підготовки дозволяв утримувати польові шпиталі навіть у періоди ізоляції та браку медикаментів [30, с. 222–223].

Паралельно до медичних занять проводилися курси з підготовки зв'язкових і розвитку підпільної комунікації, що було критично важливим для координації дій, передавання розпоряджень та підтримання зв'язку між осередками. Хоча воєнні обставини нерідко ускладнювали повноцінне

розгортання необхідних мереж і спеціалізованих служб, сама практика вишколів і підготовки кадрів зберігала високу вагу для стійкості підпілля [30, с. 143–146].

Важливим елементом кадрового забезпечення стали вишкільні осередки, розгорнуті під кодуваними назвами на базі польових станів. Такі осередки забезпечували системне навчання й добір кадрів для потреб підпілля, поєднуючи організаційну дисципліну з практичною підготовкою, а їхня діяльність вписувалася в загальну логіку нарощування кадрового ресурсу УПА та запілля ОУН упродовж 1943–1944 рр. [30, с. 143–146].

Запорукою успіху всієї системи підготовки був тісний зв'язок між ГВШ УПА, крайовими штабами та осередками ОУН – так звана «ядерна» мережа мобілізації кадрів. Саме провідниками-надрайонниками ОУН проводилися відбір кандидатів до вишколу, організовували перевезення курсантів у конспіративні місця та забезпечували матеріальну підтримку навчальних центрів. Завдяки такому підходу навіть під час масованих каральних експедицій 1944–1946 рр. вишколені оперативники змогли врятувати частину слухачів і невдовзі відновити роботу шкіл у нових тилкових опорних пунктах [39, с. 252–253].

За роки боротьби лише 39 % командирів мали офіцерські звання, присвоєні в довоєнних арміях, 35 % отримали базовий вишкіл як рядові чи підстаршини, а 25 % пройшли виключно партизанську підготовку через курси й табори. Такий співвідношення свідчить про широку соціальну базу УПА, здатну швидко навчати й впроваджувати нові кадри в бойові підрозділи, зберігаючи при цьому високу якість керівництва й координації операцій [39, с. 253].

Таким чином, система підготовки кадрів у УПА-«Захід» була розвиненою, складною і адаптивною. Вона поєднувала традиційні військові школи з гнучкими польовими таборами, вузькі спеціалізовані курси з масовими вишколами та елементи загальної освіти з інтенсивним бойовим тренінгом. Саме така комплексна модель дозволила підпіллю не лише витримати жорстокі випробування каральними операціями, а й зберегти ядро бойових кадрів до кінця

1949 року та закласти основу для подальшої боротьби українського визвольного руху [39, с. 253].

Однією з визначальних рис Української Повстанської Армії – «Захід» був розвинений комплекс допоміжних структур, що забезпечував довготривалість і ефективність опору. Серед них особливе місце посідали служби пропаганди, безпеки та медицини, які, працюючи в тісній взаємодії, творили справжню «державу в державі» й слугували опорними стовпами збройного підпілля [39, с. 226–227].

Ідеологічно-політична підтримка бойових підрозділів здійснювалася через референтуру пропаганди ОУН, до складу якої входили організаційно-технічний відділ, пресово-інформаційна служба, відділ масової пропаганди, політичного виховання та вишкільний відділ. При референтурі функціонував Головний осередок пропаганди (ГОСП) із підрозділами на крайовому, обласному, окружному та повітовому рівнях [43, с. 118]. Видавнича мережа ГОСП охоплювала конспіративні друкарні в лісах Львівщини та Буковини, де випускалися листівки, підпільні газети й брошури, здатні мобілізувати населення до боротьби й розвінчувати окупаційні міфи [43, с. 104]. Пропаганда УПА сприймалася як «далекобійний снаряд», здатний досягти найвіддаленіших тилів ворога. Саме так охарактеризував свою діяльність провідник ідеологічного відділу Петро Федун («Петро Полтава»), підкреслюючи, що кожна листівка послаблює моральний дух противника й запалює «революційний пожеж» серед населення [17, с. 16–17].

Підпільні видання «Ідея і Чин», «Самостійність» та «Бюро інформації УГВР» стали не лише джерелом інформації, а й символом незламності, редактори цих журналів провадили суворий відбір авторів, плекаючи якість публіцистики та рівень військового виховання читачів. Випуски «Повстанця Гуцульщини» й «Вістей», друковані конспіративно в Чернівцях чи Косові, розповсюджувалися серед селян і слугували головним засобом зв'язку з місцевою громадою, котра через ці випуски дізнавалася про позиції УПА й отримувала конкретні вказівки щодо допомоги пораненим, постачання провіанту

та матеріалів. Надійний тил збройних відтинків забезпечувала Служба безпеки ОУН. Цей контррозвідувальний апарат складався з дільничних, інспекторів, агентів і слідчих, а також Тернового організаційного суду (ТОС), що виносив вироки за дезертирство, розкрадання, «очорнення» визвольного руху та інші порушення повстанського карного кодексу. Інструкції з організації роботи СБ передбачали жорсткість покарань і повну конспірацію, що робило службу безпеки УПА справжнім страхіттям для агентури НКВС–МДБ. У своїх доповідях радянські органи відзначали, що бойовики ОУН відрізнялися «високим рівнем нелегалізації» й здатністю витримувати допити, а їхня служба безпеки здійснювала систематичну перевірку власних рядів, ліквідуючи провокаторів і зрадників.

У полі морального та фізичного захисту поранених і хворих повстанців провідну роль відіграв Український червоний хрест (УЧХ). Курси для медичного персоналу проводилися в різних округальних центрах – від Сільця біля Тростянця до Добромина й Ямної Долишньої – під керівництвом фахівців із Ягайлонського та Львівського медичних інститутів [4, с. 368–374]. Попри обмежені ресурси, у 1943–1946 рр. УЧХ підготував понад 100 лікарів і близько 250 студентів старших курсів медичних вузів, які несли санітарну опіку в польових шпиталях та підземних криївках [4, с. 368–374].

У навчальних програмах «Правильника УЧХ» було деталізовано норми харчування, зміст санітарної сумки, методи обробки ран і догляду за пораненими, а «Інструкції у справі організації санітарних служб» регламентували порядок евакуації хворих, функції аптечного та господарчого відділів. Такі документи значно покращували виживаність у важких полонених та при приховуванні шпиталів від енкаведистів [4, с. 368–374].

Життя медиків УЧХ було вкрай небезпечним: численні підземні шпиталі розкривалися каральними загонами, що нерідко призводило до загибелі лікарів і поранених – як то сталося на горі Хрещатій 23 січня 1947 р., коли загинули 17 осіб, серед яких був і студент медицини Арпад [4, с. 698–699].

Оповіді санітарок, як-от Євгенії Хомій-Камінської, свідчать про самопожертву місцевого населення, яке переховувало хворих до повного одужання [4, с. 697–700]. Роль медслужби УПА визнали й за кордоном: матеріали «Медичної служби УПА» публікувалися в антологіях 1990–2000-х років, а спогади студентів-медиків надруковані в «Літописі УПА» [4, с. 697–700].

Таким чином, організація опорних служб – пропаганди, безпеки та медицини – становила цілісний механізм, який значно підвищував стійкість і ефективність УПА-«Захід». Пропаганда забезпечувала ідеологічну згуртованість і масову підтримку, служба безпеки охороняла від ворожої агентури та провокацій, а медичні структури зберігали життя бійців у найскладніших умовах. Разом ці служби утворювали міцний тил, без якого боротьба підпілля не могла би тривати майже вісім років [4, с. 368–374, 697–700].

В умовах дедалі жорсткішого протистояння з двома окупаційними системами – нацистською та сталінською – УПА-«Захід» показала надзвичайну гнучкість у перетворенні своєї організаційної структури та бойових підрозділів відповідно до вимог воєнного часу. Ще влітку 1944 року, коли фронт наближався до Західної України, Провід ОУН(р) віддав наказ усім крайовим проводам та надрайонним осередкам наростити активність спротиву, однак одночасно підготуватися до переходу на «зимові рейди» – формат, що передбачав глибоку конспірацію, інтенсифікацію розвідки та покращення матеріально-технічного забезпечення в суворих кліматичних умовах [4, с. 712–716].

Першим кроком на шляху адаптації стало переведення багатотисячних сотень у формат самостійних «кущових» відділів. Якщо на початку 1944 року в УПА діяли п'ять великих військових округ із тактичними відтинками чисельністю до сотні бійців, то вже наприкінці року ГВШ УПА наказав розділити кожен такий відтинок на невеликі групи по 15–20 вояків. Ця міра мала подвійну мету: унеможливити розгром великих підрозділів під час каральних експедицій НКВС і розширити мережу присутності в регіонах за рахунок більшої кількості прихованих груп [39, с. 127, 154].

При цьому високий рівень конспірації підтримувала Служба безпеки ОУН, яка на кожний «кущ» призначала власних референтів безпеки. Вони слідкували за тим, щоб кожен бійці мав не менше двох перевірених прикриттів у місцевих селах, а весь обмін інформацією здійснювався через систему «двійок» і «зв'язкових», що значно ускладнювало роботу ворожої агентури [39, с. 127].

УПА мала використовувати кожну затишшя фронту для вдосконалення свого тилу. Так, наприкінці 1946 року Провід ОУН Дрогобицької області видав детальну «Інструкцію про підготовку до зими», де не лише прописувався норматив площі криївки й кількість продовольчих запасів на одну особу, а й вимагалося налагодити фонди сирих овочів, консервації та медичних препаратів, а також перевірити кожну комірчину в криївках на предмет протікання й захисту від гризунів [39, с. 277].

У тих регіонах, де традиційні дерев'яні сховища були вразливими до німецьких чи радянських облав, застосовували карстові печери й природні печерні системи. Підпільні інженерні відділи готували заздалегідь невеликі пробні блокпости з наскрізними ходами, які дозволяли під час облоу без переслідування змінити місце дислокації загону [39, с. 256–257].

УПА-«Захід» ніколи не мала регулярних поставок від спецслужб Заходу, тому для забезпечення провіанту та боєприпасів покладалася на теренову мережу ОУН. За оцінками радянських джерел, до середини 1945 року ця мережа налічувала близько 160 000 активних осередків, у яких брало участь майже півмільйона симпатиків – від селянських господарств до дрібних ремісників і місцевих крамарів [39, с. 154].

Кожний «кущ» мав свого «господарника» – члена ОУН, відповідального за збір хліба, сала, картоплі та будь-яких харчів у навколишніх селах. З боєприпасами ситуація була складнішою, але через кордони з Чехословаччиною, Румунією та навіть нафтопровід із Закарпаття вдавалося контрабандою пропустити невеликі партії патронів, гранат і димових шашок [39, с. 127, 154].

УПА-«Захід» навчилася використовувати періоди інтенсивних каральних операцій як перевагу. Провід наказував на певний час скоротити число відкритих

операцій і перейти в «режим очікування», коли загін зосереджувався на відновленні сил, ремонтних роботах у криївках і навчанні нових бійців. Такий сезонний ротаційний принцип дозволив зберегти до 40 % особового складу, який зазвичай гинув або потрапляв у полон під час прямого протистояння з НКВС у період великих облав [21, с. 66, 94].

Як показала практика, кількість технічних засобів зв'язку незмінно скорочувалася через конфіскації першими радянськими каральними загонами. Тому вже на початку 1947 року в підпільних радіолокаційних групах УПА з'явилися примітивні саморобні передавачі на кристалічних резонаторах, виготовлені з деталей побутових радіоприймачів. Ці пристрої могли передавати короткі телеграми по азбуці Морзе на відстань до 15 км, що було достатньо для зв'язку між «кущами» в одному районі. При цьому для захисту від перехоплення оператора навчали «стрибкоподібної» манери передачі, тобто кожні декілька літер змінювали частоту передачі [3, с. 85].

Із настанням холодів 1947 року Провід ОУН офіційно дозволив місцевим осередкам вести переговори з представниками радянської влади, які мали силоміць вирубати хліб у господарств селян. Таким чином підпілля добивалося заміни радянських воєнних загонів місцевими колективами самооборони, які у більшості випадків були складені з симпатиків ОУН. Це «партизанське ухилення» дозволяло заощаджувати сили на бойових завданнях і мінімізувати втрати серед мирного населення [21, с. 220].

До кінця 1948 року підвищена увага чергових каральних загонів до великих зброярських сховищ змусила УПА остаточно відійти від централізованого підрахунку озброєння. Провід наказав створити «систему крихітних комор» – не більше п'яти на один «кущ», з боєприпасами на один тиждень бою. Решту зброї одночасно зберігали в «мережевих схронах» на гірських перевалах і в занедбаних підземеллях, доступ до яких знали лише кілька вищих командирів округ [19, с. 582–584].

Завдяки низці цих заходів УПА-«Захід» зберігала бойову активність у зимовий період, коли більшість партизанських рухів Європи переходила в

«зимовий стан» або зупинялася зовсім. Мережа «кущових» відділів налічувала до 50–60 000 озброєних вояків, тоді як широка теренова мережа ОУН підтримувала їх за рахунок п'ятисоттисячної бази симпатиків.

Саме ця здатність до швидкої реорганізації структури, переоснащення «кущів», відновлення криївок і перенавчання кадрів у польових таборах дозволила УПА-«Захід» продовжувати боротьбу до кінця 1949 року, успішно протистоячи каральному тискові та залишаючись єдиною масовою збройною силою українського визвольного руху в післявоєнній Європі.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПА-«ЗАХІД»

2.1. Поняття та структура історичної пам'яті й громадянської компетентності учнів у контексті НУШ.

У межах Концепції «Нова українська школа» історична пам'ять та громадянська компетентність розглядаються як ключові результати шкільної освіти, що безпосередньо пов'язані з формуванням відповідального громадянина, здатного діяти на засадах демократії, прав людини та національної ідентичності, інтегрованої в європейський простір [52; 51]. Державний стандарт базової середньої освіти наголошує, що зміст галузі «Суспільствознавство» має забезпечувати формування в учнів комплексу компетентностей – насамперед громадянської, історичної, соціальної та міжкультурної – через опанування досвіду критичного аналізу минулого, осмислення суперечливих історичних подій та явищ [51]. У такій логіці історична пам'ять перестає бути «додатком» до курсу історії й перетворюється на цілеспрямований освітній результат, а тема діяльності УПА-«Захід» стає одним із ключових «полів напруги», де ці результати особливо виразно проявляються.

У науковому та педагогічному дискурсі історична пам'ять розглядається як специфічна форма колективної пам'яті, що забезпечує символічне зв'язування поколінь, конструювання образу минулого й, відповідно, ідентичності спільноти. У працях А. Ассман культурна (а отже, й історична) пам'ять розуміється як інституціалізована система збереження та трансляції значущих для спільноти уявлень про минуле – через тексти, ритуали, місця пам'яті, канонізовані сюжети [27, с. 12]. Для школи це означає, що навчання історії не обмежується передачею фактів: йдеться про включення учня у вже наявні «простори спогаду» суспільства, критичне осмислення цих просторів і можливість їх відповідального переосмислення. Таким чином, історична пам'ять

у шкільній освіті – це не лише «знання про минуле», а й здатність учня орієнтуватися в суперечливих наративах, розрізняти історичні дослідження та політичні міфи, усвідомлювати наслідки маніпуляцій минулим для сьогодення.

Структурно історичну пам'ять учнів доцільно описувати через кілька взаємопов'язаних компонентів, які корелюють із компетентнісною моделлю НУШ та європейськими рамками компетентностей для демократичної культури [52; 50]. По-перше, це знаннявий (когнітивний) компонент – сукупність уявлень про ключові події, постаті, просторово-часові рамки, причини та наслідки історичних процесів. У випадку теми УПА-«Захід» йдеться про хронологію діяльності, структуру підпілля, регіональну специфіку (Галичина, Волинь, Карпати), взаємодію з місцевим населенням, радянською та німецькою владою тощо. По-друге, ціннісно-смысловий компонент, що охоплює уявлення про справедливість, свободу, гідність, межі насильства, ставлення до різних груп учасників подій (повстанці, місцеві мешканці, військові формування різних сторін, цивільні жертви). По-третє, емоційно-оцінний компонент, пов'язаний з емпатією, співчуттям, здатністю переживати складні й суперечливі емоції щодо «важких сторінок» минулого. Нарешті, діяльнісний компонент, який проявляється у готовності брати участь у дискусіях, пам'ятних заходах, проєктах локальної історії, критично працювати з джерелами й медіа-контентом [52; 51; 50; 61, с. 13].

Поняття громадянської компетентності в українському освітньому полі формалізоване в Концепції розвитку громадянської освіти та у Державному стандарті повної загальної середньої освіти як інтегральна здатність особи діяти як відповідальний, поінформований та активний член демократичного суспільства, який захищає права людини, дотримується законів, шанує гідність іншої людини й здатний до солідарності [51; 53]. Концепція громадянської освіти фіксує, що ця компетентність має включати знання про політичну систему, права людини, функціонування інститутів держави і громадянського суспільства, а також уміння критично аналізувати інформацію, брати участь у прийнятті рішень, ненасильницьки розв'язувати конфлікти [53]. У НУШ громадянська

компетентність визначена як одна з ключових, що має формуватися через усі освітні галузі, але особливо – через суспільствознавчі предмети та інтегровані курси історичного спрямування [52; 51].

Європейські документи – Рекомендація ЄС про ключові компетентності та Рамка компетентностей для демократичної культури Ради Європи – конкретизують структуру громадянської компетентності, виокремлюючи чотири базові виміри: цінності, ставлення, уміння та знання/критичне розуміння [49, с. 10–11]. До ціннісного виміру віднесено повагу до людської гідності, прав людини, культурного розмаїття; до виміру ставлень – відкритість до інших, готовність до діалогу, відповідальність за спільне благо; до умінь – критичне мислення, уміння аргументувати, співпрацювати, вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом; до знань – розуміння демократичних інститутів, історичного виміру прав людини, функціонування медіа та механізмів маніпуляції [50, с. 54–57; 49, с. 10–11]. В українських стандартах ці виміри інтегруються в опис очікуваних результатів навчання з історії та громадянської освіти, де прямо вказано на необхідність формування в учнів здатності аналізувати історичні події з позицій прав людини та демократичних цінностей [51; 53].

У цьому контексті історична пам'ять виступає не ізольованою характеристикою, а важливою складовою громадянської компетентності. «Енциклопедія освіти» трактує громадянську компетентність як комплексну характеристику особистості, що поєднує ціннісні орієнтації, знання про суспільство, соціальні уміння та досвід участі у житті громадянської спільноти; при цьому наголошується, що історична пам'ять є одним із ключових чинників формування громадянської ідентичності й політичної культури [61]. Звідси випливає, що робота з історичною пам'яттю в шкільному курсі історії прямо впливає на те, яким буде уявлення учнів про власну державу, її минуле, місце у світі та про межі допустимого в політиці й суспільних конфліктах.

Тема діяльності УПА-«Захід» у цьому плані є одночасно чутливою, дискусійною та принципово важливою для формування обох зазначених

компонентів. По-перше, вона пов'язана з неоднорідністю історичної пам'яті в різних регіонах України, з різними національними й політичними наративами (радянським, українським національним, польським, єврейським тощо), що робить її типовим прикладом «конфліктної пам'яті». По-друге, ця тема концентрує у собі ключові лінії ХХ століття – тоталітарні режими, національно-визвольний рух, колаборацію, репресії, воєнні злочини, долю цивільного населення. Відтак, робота з нею в класі неминуче виходить за межі простого відтворення фактів і вимагає етичного, правозахисного, міжкультурного та регіонального вимірів, закладених у НУШ [52; 51; 53; 50, с. 17–18, 46–48;].

З погляду структури історичної пам'яті учнів, діяльність УПА-«Захід» дозволяє цілеспрямовано розвивати знаннєвий компонент: учні мають засвоїти не лише базові факти (дати, назви військових округ, командирів, основні операції), а й різні джерела інформації – від радянських документів і пропагандистських матеріалів до спогадів учасників, досліджень сучасних істориків, матеріалів усної історії [51]. Сам факт існування різних версій подій, суперечливих оцінок і термінів (повстанці, партизани, «бандформування», «лісові брати» тощо) створює ситуацію, де знання не можуть бути «зазубреними» – вони мають бути критично осмислені через зіставлення, аналіз джерел, рефлексію власних уявлень.

Ціннісно-смысловий компонент історичної пам'яті щодо УПА-«Захід» пов'язаний із формуванням уявлень про допустимість та межі збройного спротиву, співвідношення свободи й безпеки, індивідуальної та колективної відповідальності. Учень має справу з героями та жертвами, з прикладами жертвовності й, водночас, із фактами жорстокості, міжетнічних конфліктів, репресій проти цивільного населення. Саме тут реалізується компетентнісний підхід НУШ: замість одновимірної героїзації або демонізації учень вчиться бачити складність ситуацій, розуміти мотивацію різних акторів, співвідносити події з принципами прав людини та нормами міжнародного гуманітарного права [52; 51]. Такий підхід безпосередньо пов'язаний із рамкою компетентностей для демократичної культури Ради Європи, де підкреслюється необхідність здатності

до багатоперспективного погляду, критичної саморефлексії та готовності визнавати історичні травми інших груп [50, с. 46–48, 51–52].

Емоційно-оцінний компонент історичної пам'яті щодо УПА-«Захід» формується через зіткнення з індивідуальними історіями, спогадами, листами, усними свідченнями, візуальними джерелами. Педагогічно важливо не нав'язувати учневі «правильну емоцію», а створювати умови для емпатійного, але критичного переживання минулого. Залучення інтерактивних методів, описаних О. Пометун (дискусії, рольові ігри, аналіз історичних документів у малих групах, дебати, робота з історіями конкретних людей), дає змогу перевести емоційну реакцію з рівня «подобається/не подобається» на рівень осмисленого ставлення, де емоції пов'язані з цінностями та аргументами [63, с. 20–21, 113]. Це безпосередньо корелює з вимогою НУШ розвивати в учнів рефлексивність, здатність аргументувати власну позицію та поважати інакші погляди [52; 51; 63, с. 130].

Діяльнісний компонент історичної пам'яті та громадянської компетентності щодо теми УПА-«Захід» пов'язаний із конкретними формами участі учнів у шкільному та позашкільному житті: участь у проєктах локальної історії (дослідження історії родини, села, міста у контексті діяльності УПА-«Захід»), створення учнівських мультимедійних продуктів, робота з місцями пам'яті (поховання, пам'ятні знаки, музеї), організація дискусій із залученням різних точок зору (істориків, представників місцевої громади, очевидців або їхніх нащадків). Саме тут, за логікою Концепції громадянської освіти, учень переходить від рівня «знаю» до рівня «дію»: набуті знання й цінності щодо історії визвольного руху трансформуються в уміння вести толерантний діалог, протидіяти мові ворожнечі, виявляти повагу до різних груп постраждалих [53; 61, с. 76].

Отже, в контексті НУШ історична пам'ять і громадянська компетентність учнів виступають взаємопов'язаними конструктами, що мають чітко виражену знаннєву, ціннісно-смыслову, емоційно-оцінну та діяльнісну структуру. Тема діяльності УПА-«Захід» є одним із найяскравіших прикладів, де ці компоненти

можуть бути сформовані системно: від критичного опанування фактів і джерел – до вироблення власної, аргументованої позиції й готовності до відповідального громадянського діалогу. Саме через такі «важкі» та дискусійні теми реалізується компетентнісний потенціал НУШ, закладений у Концепції «Нова українська школа», Концепції громадянської освіти, Державному стандарті та європейських документах щодо демократичної культури й громадянських компетентностей [52–51; 56, с. 123]. Подальші підрозділи другого розділу мають конкретизувати ці теоретичні положення в методичних підходах та організації навчального процесу у 11 класі під час вивчення діяльності УПА-«Захід».

2.2. Відображення теми УПА та УПА-«Захід» у шкільних програмах і навчальних матеріалах з історії та громадянської освіти.

У чинній компетентнісній парадигмі НУШ місце теми Української повстанської армії, зокрема її західного оперативного угруповання, визначається передусім змістом типової програми «Історія: Україна і світ. 6–11 класи» (рівень стандарту) та логікою побудови шкільного курсу старшої школи [52; 51; 61, с. 151–152, 191–192]. Програма структурує навчальний матеріал 10–11 класів за хронологічним принципом, виділяючи блоки, присвячені Другій світовій війні, повоєнній відбудові, пізньому радянському періоду, розпаду СРСР і становленню незалежної України [61, с. 151–152, 191–192]. У кожному з цих тематичних блоків закладений потенціал для осмислення діяльності ОУН та УПА як частини українського національно-визвольного руху, а також для аналізу політики пам'яті та прав людини [61, с. 166–169].

Для 10 класу програма пропонує вивчення періоду першої половини ХХ ст., включно з подіями Другої світової війни [61, с. 151–152]. Окремий тематичний фрагмент присвячений окупаційним режимам на території України, рухові Опору, діяльності ОУН та УПА, Голокосту, масовим злочинам нацистських і радянських структур [61, с. 166–169]. На рівні очікуваних результатів навчання передбачено не лише засвоєння фактів (хто, коли, де діяв),

а й уміння порівнювати різні форми опору тоталітарним режимам, пояснювати мотиви й цілі учасників руху Опору, характеризувати суперечливість їхньої діяльності [61, с. 166–168]. Таким чином, УПА в програмі подається як один із ключових суб'єктів українського й загальноєвропейського Опору, а не як маргінальна чи другорядна сила [61, с. 166–168]. Водночас структурної рубрики «УПА-„Захід“» на рівні програми немає: пропонується узагальнена назва «Українська повстанська армія», а регіональна специфіка її дій (зокрема в Галичині, на Волині, у Карпатах) передана через формулювання змістових ліній про ситуацію на «західноукраїнських землях» у роки війни та в повоєнний час [61, с. 166–169]. Це свідомо залишає вчителю простір для деталізації, у тому числі через введення сюжетів про оперативну групу «Захід».

На рівні 11 класу та ж програма зосереджує увагу на історії України другої половини ХХ – початку ХХІ ст., де питання УПА виходять у площину наслідків: політика радянської влади щодо колишніх учасників повстанського руху, репресії, депортації, а пізніше – дискусії про статус ветеранів УПА, визнання їх учасниками боротьби за незалежність, символічна присутність УПА в публічному просторі незалежної України [61, с. 192–195]. Окремі змістові модулі, присвячені трансформації політики пам'яті, декомунізації, перейменуванню топонімів, встановленню пам'ятників, передбачають звернення до постатей та структур ОУН і УПА як до типового прикладу «контroversійної спадщини», що має протилежні оцінки в різних середовищах [61, с. 193]. Отже, нормативний документ задає рамку, у якій діяльність УПА, включно з регіональними структурами на кшталт УПА-«Захід», розглядається не лише у воєнному контексті, а й як елемент тривалої боротьби з тоталітаризмом і водночас як предмет сучасних ціннісних конфліктів.

Практична реалізація цих програмних орієнтирів здійснюється через систему підручників, насамперед історичних видань для 10–11 класів автора В. Власова та його співавторів [59, с. 227]. Підручник «Історія України» для 10 класу (рівень стандарту) вибудовує образ УПА в логіці послідовного розгортання національно-визвольного руху: від передумов радикалізації

західноукраїнського суспільства у міжвоєнний період, формування ОУН, зростання напруження між українським населенням та польською державою – до вибору збройної боротьби як реакції на подвійну окупацію, поділ українських земель між Третім Рейхом і СРСР. У розділі, присвяченому рокам Другої світової війни, автор послідовно показує багатofронтовість української ситуації: співіснування радянського, нацистського окупаційного та власне націоналістичного проєктів, включно з різними стратегіями виживання цивільного населення. На цьому тлі УПА постає як специфічна форма організованого збройного опору, що веде боротьбу проти обох тоталітарних режимів і водночас конфліктує з іншими акторами регіону.

Характерною рисою підручника є прагнення уникнути спрощених схем «чорно-білої» інтерпретації, що особливо важливо для формування в учнів критичного ставлення до національних міфів. У межах теми про рух Опору автори залучають різні типи джерел – витяги з документів нацистської й радянської адміністрації, спогади учасників, публіцистику повоєнного часу, фрагменти сучасних досліджень [59, с. 209]. Це дозволяє демонструвати, як залежно від політичного контексту змінювалася оцінка УПА: від «буржуазних націоналістів» у радянській риторичі до символу боротьби за незалежність у дискурсі постмайданної України. Хоча термін «УПА-„Захід“» у структурі підручника не винесений в окрему тему, регіональна специфіка діяльності повстанців у Галичині та на Волині (лісисто-гірська місцевість, зв'язок із місцевим селянством, тривалість підпілля) підкреслюється через аналіз конкретних бойових операцій, репресивних акцій каральних органів, тактики радянських спецслужб щодо «зачищення» західних областей. Саме на цьому рівні вчитель може ввести уточнення про організаційні структури, зокрема про групу «Захід», не виходячи за рамки підручничового наративу.

Підручник «Історія України» для 11 класу (автори В. Власов, С. Кульчицький, 2019 р.) продовжує цей сюжет у площині повоєнної історії [60, с. 25–34]. У розділах, присвячених 1940–1950-м рокам, розкриваються наслідки радянської політики інтеграції західноукраїнських земель: колективізація,

депортації «соціально чужих елементів», боротьба радянських силових структур із підпіллям ОУН та загонами УПА [60, с. 25–33]. Акцент робиться не лише на воєнному вимірі протистояння, а й на повсякденних практиках виживання населення в умовах двостороннього тиску – з боку радянської влади та повстанців, які вимагали підтримки й ресурсів [60, с. 25–27]. Через це образ УПА й, ширше, збройного підпілля подається як складний: підкреслюється їхня роль у боротьбі за незалежність, але одночасно не замовчується участь окремих формувань у насильстві щодо цивільного населення чи етнічних чистках [60, с. 22–24].

Оновлений підручник для 11 класу (В. Власов, С. Кульчицький, О. Панарін, 2024 р.), створений уже в умовах повномасштабної російсько-української війни, посилює зв'язок між історією УПА та сучасними викликами безпеки й національної ідентичності [54, с. 93]. Автори значно розширюють блок, присвячений політиці пам'яті в незалежній Україні, декомунізаційним процесам, дискусіям довкола перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників радянським діячам та вшануванню діячів ОУН і УПА [54, с. 27]. На прикладах регіональних практик комеморації (зокрема в західних областях) учні мають змогу побачити, як «місцева пам'ять» часто персоналізована та прив'язана до конкретних осередків повстанського руху, у тому числі до структур, що належали до УПА-«Захід. Через завдання на аналіз карт, фото пам'ятників, фрагментів публічних дискусій підручник підводить учнів до усвідомлення того, що інтерпретація минулого є простором політичної боротьби й водночас інструментом конструювання громадянської ідентичності.

У цьому контексті важливо, що нові історичні підручники пропонують різнорівневі завдання, які прямо працюють на формування громадянської компетентності: дискусійні питання («Чому в оцінках діяльності УПА продовжують існувати суперечності?»), вправи на роботу з історичною картою («Порівняйте райони найактивнішої діяльності УПА з повоєнними депортаціями населення»), мікропроекти («Підготуйте есе про місця пам'яті УПА у вашій місцевості») [60, с. 23–24]. Хоча вказані завдання формально належать до курсу

історії, за змістом вони виводять учня на міжпредметний рівень – до проблематики прав людини, свободи совісті, співвідношення «національного героя» та універсальних етичних стандартів. Саме через такі інтегровані форми роботи тема УПА-«Захід» набуває громадянсько-виховного виміру, не обмежуючись хронологічним описом бойових дій.

Інший важливий елемент – курс «Громадянська освіта» для 10 класу, що за програмою НУШ виконує функцію стрижня для формування громадянської, соціальної, міжкультурної компетентностей [55, с. 3–4]. Підручник П. Вербицької, О. Пометун, Л. Меленчук та ін. не містить спеціального розділу, присвяченого УПА, адже його предметна сфера – не історія, а сучасні демократичні інститути, права людини, громадянська участь [55, с. 3–4, 27–57]. Однак зміст низки тем («Ідентичність і пам'ять», «Цінності демократії», «Права людини й національна безпека», «Медіа та маніпуляції») органічно передбачає використання історичних кейсів, зокрема пов'язаних із діяльністю УПА, для моделювання ситуацій морального вибору, зіставлення різних наративів і критичного аналізу пропаганди [55, с. 141].

У завданнях курсу громадянської освіти учні вчаться працювати з контрверсійними темами: аналізують приклади «мови ворожнечі» в медіа, дискутують щодо меж свободи слова, досліджують, як держава й суспільство мають реагувати на практики пропаганди та спадщину тоталітарних режимів, які помітно присутні й у радянських репрезентаціях боротьби з УПА. Ці компетентності безпосередньо застосовні до аналізу історії УПА-«Захід»: щоб осмислити радянські й сучасні російські наративи про «бандерівців», учень має володіти інструментами розпізнавання маніпуляцій, перевірки джерел, відокремлення фактів від оцінок [55, с. 142–149]. Таким чином, громадянська освіта створює методичний каркас, у який учитель історії може вбудувати спеціальний урок чи міні-проект про УПА-«Захід», не виходячи за межі державних стандартів [55, с. 3–4, 142–149].

Поєднання історичних підручників і курсу громадянської освіти особливо важливе там, де йдеться про чутливі аспекти діяльності УПА: участь окремих

підрозділів у міжетнічних конфліктах, співпраця частини українського націоналістичного руху з нацистською Німеччиною на ранніх етапах війни, внутрішні репресії проти «неблагонадійного» населення. Історичні видання для 10–11 класів задають фактичну основу, вводять учня в проблематику через джерела й різні інтерпретації. Натомість підручник з громадянської освіти дозволяє перевести обговорення в площину ціннісного вибору: як співвідносити національний інтерес і права людини, чи можна виправдовувати насильство у боротьбі за свободу, як суспільство має ставитися до суперечливих героїв минулого. У цьому сенсі повноцінне вивчення теми УПА-«Захід» вимагає від учителя використання не одного, а одразу кількох навчальних курсів, що відповідає інтегрованій логіці НУШ.

Разом із тим аналіз чинних програм і підручників дає підстави констатувати низку обмежень. По-перше, тема УПА в основному зосереджена у 10 класі, в блоці про Другу світову війну, тоді як у 11 класі вона переважно фігурує як складова політики пам'яті або радянських репресивних практик [61, с. 168; 59, с. 218–223]. Це створює ризик «відриву» учнівських уявлень про живий, тривалий повстанський рух від їхнього досвіду обговорення сучасних викликів. Щоб цей розрив подолати, вчитель має свідомо повертатися до теми УПА-«Захід» під час вивчення пізніших періодів, використовуючи для цього компетентнісний інструментарій, закладений у 11-класних темах про пам'ять і права людини.

По-друге, у підручниках бракує деталізації саме організаційної будови УПА, включно з поділом на оперативні групи («Північ», «Захід», «Південь» тощо). Більшість текстів працює з узагальненим образом повстанської армії, у кращому разі диференціюючи ситуацію за регіонами (Галичина, Волинь, Полісся), але не розкриваючи повною мірою специфіку УПА-«Захід» як структури, що діяла в конкретному геополітичному й соціальному контексті [59, с. 218–223; 60, с. 65; 54, с. 57].

У результаті учні отримують фрагментарні відомості про бойові дії в Карпатах чи на Прикарпатті, але не завжди розуміють, як ці сюжети пов'язані з адміністративно-військовою організацією повстанського руху.

По-третє, зміст громадянської освіти, попри значний потенціал для осмислення історичних кейсів, формально не зобов'язує вчителя звертатися саме до теми УПА [55, с. 6–7]. Це означає, що в класах, де вчитель не має відповідної фахової підготовки або уникає суперечливих питань, тема УПА-«Захід» може залишитися поза межами системної громадянської рефлексії, обмежившись лише історичними фактами з курсу історії.

Отже, діюча програмно-підручникова база створює необхідні, але не достатні умови для повноцінного формування в старшокласників історичної пам'яті й громадянської компетентності в контексті вивчення діяльності УПА та УПА-«Захід».

Програма «Історія: Україна і світ» чітко окреслює місце теми УПА в структурі навчального курсу й задає компетентнісні орієнтири [61, с. 168]. Підручники для 10–11 класів пропонують багатовимірний образ повстанського руху, інтегруючи його в загальноєвропейський контекст боротьби з тоталітаризмами і політики пам'яті [59, с. 218–223; 60, с. 222; 54, с. 57]. Курс «Громадянська освіта» забезпечує методичний інструментарій для переосмислення цієї теми в координатах прав людини, демократичних цінностей та критичного мислення [55, с. 4; 55, с. 6–7]. Водночас специфіка УПА-«Захід» як окремого об'єкта дослідження в межах шкільного курсу здебільшого залежить від професійної позиції та методичної майстерності вчителя, який має доповнювати наявні матеріали власними розробками й локальними історичними джерелами. Саме розробці такої методики, зорієнтованої на формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів на прикладі УПА-«Захід», буде присвячено наступний підрозділ.

2.3. Методичні підходи до формування історичної пам'яті та громадянської компетентності на матеріалі діяльності УПА-«Захід».

У попередніх підрозділах було окреслено зміст понять «історична пам'ять» та «громадянська компетентність» учнів, а також проаналізовано, як тема Української повстанської армії та, зокрема, УПА-«Захід» представлена в освітніх стандартах і навчальних матеріалах. На цій основі логічним наступним кроком є обґрунтування таких методичних підходів, які дозволяють перетворити вивчення діяльності УПА-«Захід» із простого засвоєння фактологічного матеріалу на засіб формування зрілої історичної пам'яті та громадянської компетентності старшокласників.

У сучасних концептуальних документах і педагогічній думці пріоритетними визнаються компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований та проблемно-діалогічний підходи, які доповнюються системною роботою з історичними джерелами, усною історією, візуальними матеріалами, картами й місцями пам'яті [52–51; 61, с. 9, 13, 52,].

Компетентнісний підхід, задекларований Концепцією «Нова українська школа», Державним стандартом повної загальної середньої освіти та Концепцією розвитку громадянської освіти, визначає цільову рамку організації навчання історії: завданням є не лише передача знань, а формування в учнів ключових і предметних компетентностей, у тому числі громадянської, історичної та інформаційної [52–51].

На європейському рівні це відповідає уявленню про компетентність як «динамічне поєднання знань, умінь, навичок, ставлень та цінностей», що забезпечує здатність діяти в конкретних життєвих ситуаціях [49]. Рамка компетентностей для демократичної культури Ради Європи наголошує на необхідності розвивати у здобувачів освіти не тільки когнітивні, а й емоційно-ціннісні компоненти, зокрема повагу до людської гідності, почуття відповідальності, критичне мислення, відкритість до культурного різноманіття [50].

У сфері історичної освіти ці орієнтири конкретизовано у вітчизняних методичних розробках О. Пометун, Н. Гупан, В. Власова як вимогу до уроку історії: він має формувати здатність учнів працювати з джерелами, співвідносити різні історичні наративи, робити обґрунтовані висновки та рефлексувати власні ціннісні позиції [63, с. 25–26; 61, с. 9; 62, с. 66–67].

Застосування компетентнісного підходу до вивчення діяльності УПА-«Захід» означає, що зміст навчального матеріалу, добір джерел і завдань мають бути підпорядковані формуванню цілісної структури громадянської компетентності: знаннєвого, ціннісного, емоційно-оцінного й діяльнісного компонентів [53; 50]. На знаннєвому рівні учні мають оволодіти базовими фактами й поняттями: географією дій УПА-«Захід», її організаційною структурою, основними напрямками боротьби, особливостями відносин із місцевим населенням та репресивною політикою тоталітарних режимів [39, с. 11–12, 14]. На ціннісному та емоційно-оцінному рівнях ключовим є усвідомлення того, що боротьба УПА-«Захід» була реакцією на подвійний тиск нацистського та радянського тоталітаризму, але водночас супроводжувалася складними моральними дилемами й неоднозначними практиками, які й сьогодні залишаються предметом суспільних дискусій [39, с. 12, 14; 50, с. 55]. Така постановка питання безпосередньо відповідає положенням Концепції громадянської освіти про необхідність формувати здатність до проблемного, критичного й ціннісно вмотивованого осмислення суперечливих історичних явищ, уникати спрощеної героїзації або демонізації [53; 50].

На діяльнісному рівні компетентнісний підхід вимагає організації навчання так, щоб учні не тільки відтворювали інформацію, а й застосовували її в аналізі документів, дискусіях, шкільних проєктах, публічних виступах, локальних ініціативах пам'яті, тим самим набуваючи досвіду відповідальної громадянської дії [62, с. 28, 80; 63, с. 116, 121, 132; 53].

Тісно пов'язаний із компетентнісним є діяльнісний підхід, який в українських і європейських документах фіксується як вимога до освіти будуватися на активній навчальній діяльності учнів, включно з дослідницькими,

проектними, комунікативними та соціальними практиками [52–51; 50; 61, с. 13–14]. В історичній освіті це означає орієнтацію не на «переказ параграфа», а на організацію навчального процесу як системи проблемних завдань, що розв’язуються в груповій і індивідуальній роботі на основі різнорідних джерел [63, с. 108, 110]. О. Пометун та співавтори спеціально наголошують, що компетентнісна методика навчання історії передбачає використання методів, які вимагають від учнів аналізу, інтерпретації, оцінювання й створення власних інформаційних продуктів: історичних есе, постерів, презентацій, віртуальних екскурсій тощо [63, с. 110; 61, с. 14, 147].

На матеріалі УПА-«Захід» діяльнісний підхід може реалізовуватися через систему навчальних ситуацій, у яких учні виступають як «дослідники локальної історії» або «громадські ініціатори» [61, с. 159]. Наприклад, старшокласники отримують завдання на основі добірки документів – наказів командування, звітів радянських органів безпеки, спогадів учасників, газетних публікацій – реконструювати конкретний епізод взаємодії відділів УПА-«Захід» із населенням певного району та проаналізувати, які моральні вибори постали перед учасниками подій. Іншим завданням може бути підготовка міні-проєкту «Карта місць пам’яті УПА-«Захід» у нашій громаді», що включає пошук інформації про пам’ятні знаки, могили, музейні експозиції, інтерв’ю з краєзнавцями або родичами бійців, створення цифрової карти чи буклету для шкільної спільноти [61, с. 159]. Такі завдання втілюють вимогу діяльнісного підходу забезпечувати зв’язок навчання з реальним життям, стимулювати соціальну активність учнів, що в державних стандартах і концепціях прямо пов’язується з формуванням громадянської компетентності та культури демократичної участі [52–51; 50].

Особистісно орієнтований підхід, закріплений у Концепції «Нова українська школа» як один з основоположних принципів реформування освіти, передбачає визнання активної ролі учня в навчальному процесі, врахування його індивідуального досвіду, потреб, мотивів, емоційних реакцій [52]. У контексті роботи з чутливою тематикою діяльності УПА-«Захід» це особливо важливо,

оскільки пам'ять про повстанський рух у різних регіонах України, а навіть в межах однієї громади, може бути неоднорідною, конфліктною, пов'язаною з родинним досвідом травм, репресій, втрат. Концепція громадянської освіти наголошує на необхідності створення в освітньому середовищі «простору довіри», де учні можуть вільно, але з повагою до інших, висловлювати свої думки, ставити запитання, ділитися сумнівами [53].

Практична реалізація особистісно орієнтованого підходу на уроці про УПА-«Захід» передбачає, зокрема, організацію рефлексивних завдань, звернених до внутрішнього світу учня: написання коротких есе «Які почуття у мене викликає історія боротьби УПА-«Захід»?», створення «щоденника роздумів», де фіксуються зміни в особистому ставленні до теми протягом опрацювання різних джерел, символічні «листи в минуле» до учасника подій [54, с. 23, 85]. Важливим інструментом є також поєднання навчання з родинною та локальною пам'яттю: учні можуть, за бажання, поспілкуватися з родичами старшого віку про їхні уявлення щодо повстанського руху, порівняти ці оповіді з підруничковою та документальною інформацією, критично осмислити, як формувалися ті чи інші наративи. Згідно з підходом А. Ассман до культурної пам'яті, саме такі «мости» між індивідуальними, родинними та суспільними формами пам'яті сприяють перетворенню минулого з абстрактного знання на частину ідентичності, але за умови рефлексивного, а не міфологізованого, ставлення [27, с. 12–15].

Особистісно орієнтований підхід диктує й необхідність дбайливого ставлення до можливих травматичних аспектів теми. Учитель має враховувати, що окремі учні можуть мати близький родинний досвід, пов'язаний як із репресіями проти прихильників повстанського руху, так і з участю родичів у радянських каральних структурах. Відповідно, добір джерел і форм роботи повинен унеможливлювати стигматизування, взаємні звинувачення або тиск на учнів «з іншою історією». Це цілком відповідає європейським підходам до громадянської освіти, які відносять до ключових компетентностей для

демократичної культури емпатію, здатність до діалогу, повагу до людської гідності та прав інших [50].

Проблемно-діалогічний підхід, який у працях О. Пометун, Н. Гупан, а також у сучасних методичних рекомендаціях розглядається як важлива складова компетентнісної історичної освіти, спрямований на те, щоб навчальний процес будувався навколо відкритих, ціннісно насичених, інтелектуально складних питань, що не мають однозначної відповіді [62, с. 114–120; 56, с. 59–62]. На відміну від традиційно «монологічного» викладу, де вчитель пропонує учням готову інтерпретацію подій, проблемно-діалогічний урок конструється як спільне дослідження, у якому різні позиції зіставляються, аргументуються, піддаються критичному осмисленню.

У випадку діяльності УПА-«Захід» коло таких проблемних питань є досить широким. Наприклад, це можуть бути питання: «Чи можна одночасно визнавати внесок УПА-«Захід» у національно-визвольну боротьбу й критично оцінювати окремі дії, що порушували права людини?», «Чому радянська влада конструювала образ УПА як «бандформування» і як ці наративи впливали на пам'ять про повстанський рух у різних регіонах України?», «Чим пояснюється різниця у ставленні до УПА на заході та сході країни сьогодні?», «Як поєднати вшанування пам'яті про повстанців із повагою до жертв конфлікту з різних сторін?» тощо. Обговорення таких питань у форматі керованої дискусії, дебатів, «круглого столу» дозволяє учням застосувати знання, здобуті під час роботи з джерелами, в аргументованій ціннісній позиції, а також розвиває здатність слухати опонента, шукати точки порозуміння, корегувати власні уявлення під впливом нових фактів [62, с. 114–120; 56, с. 59–62].

У межах проблемно-діалогічного підходу важливим є чітке дотримання дидактичної логіки: дискусія не може підміняти собою опрацювання фактичного матеріалу. Учитель, спираючись на компетентнісну й інтегративну методику, має спочатку забезпечити учням доступ до різнопланових джерел – документів УПА, радянських звітів, мемуарів, науково-популярних узагальнень – і тільки

потім пропонувати проблемні питання, які спираються на цей емпіричний базис [58, с. 58].

Водночас педагог має слідкувати за тим, щоб дискусія не перетворювалася на протиставлення «правильних» і «неправильних» учнівських позицій; завданням є розвиток здатності аргументувати, рефлексувати й зберігати повагу до іншої думки, а не приведення всіх до єдиного «офіційного» погляду. Такий формат цілком відповідає цілям громадянської освіти щодо формування культури демократичного діалогу та відповідального ставлення до власного слова [53].

Особливе значення у формуванні історичної пам'яті й громадянської компетентності має робота з історичними джерелами. Саме через безпосередній контакт із документами учні переходять від запам'ятовування готових висновків до власного дослідження минулого. У вітчизняній методиці наголошується, що систематична робота з джерелами – одна з ключових умов становлення історичного мислення, здатності розрізняти факти й інтерпретації, оцінювати достовірність інформації, виявляти позицію автора [63, с. 32]. З погляду теорії культурної пам'яті, історичні джерела є матеріальними «носіями пам'яті», через які суспільство реконструює минуле та легітимує певні інтерпретації.

На матеріалі УПА-«Захід» потенціал джерел особливо значний, адже збережені документи походять з різних «таборів»: це й накази, інструкції, звіти, що походять від командування УПА, й документи радянських партійно-державних органів, МДБ–КДБ, радянської армії, а також спогади учасників повстанського руху й цивільного населення [63, с. 118]. Для старшокласників доцільно організовувати роботу з такими джерелами в кілька етапів: перше ознайомлення (розуміння змісту, встановлення базових фактів), критичний аналіз (хто автор, які його можливі мотиви, яку аудиторію він мав на увазі), зіставлення взаємно конфліктних джерел (напр., радянський звіт про «ліквідацію бандформування» та повстанський опис того самого бою), рефлексія щодо того, як різні тексти «пам'ятають» одну й ту саму подію [63, с. 117–118]. Методичні розробки з інтерактивного навчання пропонують широкий спектр прийомів такої

роботи: «аналіз документа в парах», «джигсоу» (коли групи учнів опрацьовують різні фрагменти джерел і потім «складають» загальну картину), створення власних запитань до тексту, реконструкцію подій за джерелами тощо [62, с. 67, 73–75].

Важливо, що через роботу з джерелами учні не лише поглиблюють знання про діяльність УПА-«Захід», а й набувають громадянсько значущих умінь: критично ставитися до інформації з різних джерел, бачити можливі маніпуляції, розрізняти пропагандистські й аналітичні тексти [63, с. 110, 117–118]. У сучасних умовах інформаційних війн та історичної політики це безпосередньо пов'язано з формуванням стійкості до дезінформації, що в європейських документах розглядається як важлива складова компетентностей для демократичної культури [50, с. 57; 49, с. 9].

Окремого розгляду потребує використання усної історії. Метод усної історії, що передбачає запис та аналіз інтерв'ю зі свідками подій або їхніми нащадками, набуває дедалі більшого поширення і в шкільній історичній освіті, оскільки дозволяє учням безпосередньо зіткнутися з «живими голосами минулого». У контексті УПА-«Захід» це можуть бути інтерв'ю з колишніми вояками, членами підпілля, очевидцями бойових дій, а також із представниками поколінь, які формували свої уявлення про повстанський рух уже в радянський час. Застосування усної історії відповідає діяльнісному й особистісно орієнтованому підходам, оскільки учні виступають як активні дослідники, що самостійно планують бесіду, ставлять запитання, фіксують, транскрибують та інтерпретують отриманий матеріал.

Разом з тим педагог має забезпечити етичний вимір такої роботи: пояснити учням принципи добровільності участі, поваги до співрозмовника, конфіденційності, коректного використання записаної інформації. Інтерв'ю не може використовуватися для «викриття» чи «осуду» свідка; воно має сприйматися як документ, який відображає конкретну точку зору, зумовлену життєвим досвідом, поколіннєвими й регіональними особливостями пам'яті. Подальший аналіз інтерв'ю в класі може будуватися за схемою: що нового ми

дізналися з цього свідчення про діяльність УПА-«Захід»; як це співвідноситься з підручником і документами; які питання залишаються відкритими; як ця розповідь впливає на наше емоційне сприйняття теми. Таким чином, усна історія стає інструментом формування емпатії, поваги до людського досвіду, здатності критично, але делікатно працювати з суб'єктивними свідченнями, що ціннісно й методично цілком узгоджується з європейськими рамками громадянських компетентностей.

Важливу роль у формуванні історичної пам'яті відіграють візуальні матеріали – фотографії, плакати, карти, схеми, інформаційні графіки, відеофрагменти. Теоретики культурної пам'яті наголошують, що саме візуальні образи часто стають «якорями» колективної пам'яті, через які суспільство уявляє минуле. Використання візуальних джерел про УПА-«Захід» (архівні фотографії повстанців, радянські агітаційні плакати, сучасні пам'ятники, кадри документальних фільмів) дозволяє учням побачити, наскільки різними можуть бути образи того самого явища в різних епохах і політичних контекстах. Методично робота з візуальними матеріалами може включати завдання на опис зображення, виявлення емоційних акцентів, ідентифікацію символів, визначення авторської позиції, зіставлення з текстовими джерелами. Це безпосередньо сприяє формуванню медіаграмотності, критичного мислення, уміння «читати» візуальні меседжі, що в документах Ради Європи та ЄС розглядається як важливий компонент сучасних громадянських компетентностей [50].

Окрема група прийомів пов'язана з використанням карт і просторового аналізу. Робота з картами (як історичними – картами бойових дій, районів дислокації відділів УПА-«Захід», так і сучасними – адміністративними, топографічними) дозволяє учням збагнути географічний масштаб боротьби, особливості природного рельєфу, які впливали на тактику повстанців, специфіку взаємодії з місцевим населенням у різних районах. Аналіз карти може поєднуватися з роботою з документами (напр., учні зіставляють опис бою в документі УПА або радянському звіті з картою місцевості, моделюють можливі маршрути руху, оцінюють реалістичність викладених подій). Такий просторовий

підхід відповідає інтегративним тенденціям сучасної освіти, поєднуючи історичні й географічні знання та формуючи в учнів здатність мислити в категоріях простору, часу й суспільних процесів одночасно [61, с. 10, 152].

Нарешті, важливим ресурсом формування історичної пам'яті й громадянської компетентності є робота з місцями пам'яті. Йдеться як про матеріальні об'єкти (пам'ятники, могили, каплиці, меморіальні дошки, музейні експозиції, місця боїв чи масових репресій), так і про ритуальні практики (урочисті заходи, дні пам'яті, хвилини мовчання тощо). В межах теорії культурної пам'яті місця пам'яті розглядаються як вузлові точки, в яких концентруються, символічно матеріалізуються й періодично «актуалізуються» уявлення спільноти про минуле [27, с. 62]. Для старшокласників звернення до таких місць у форматі уроків-екскурсій, проєктів, волонтерських акцій може стати важливим досвідом «проживання» історії УПА-«Захід» як частини локальної історії їхньої громади [63, с. 183].

Педагогічно важливо, щоб робота з місцями пам'яті не обмежувалася лише ритуальною складовою (покладання квітів, участь у мітингу), а супроводжувалася глибоким історичним і ціннісним осмисленням. Учні можуть отримати завдання дослідити історію створення конкретного пам'ятника: хто ініціював його встановлення, у який час, як змінювалося ставлення до нього в громаді, які дискусії виникали, як пам'ятник відображає певну інтерпретацію діяльності УПА-«Захід». Це дозволяє побачити, що пам'ять не є «даною раз і назавжди», а формується в конкретних політичних і культурних.

Водночас участь у догляді за могилами, упорядкуванні меморіальних місць, підготовці інформаційних матеріалів для шкільного сайту або місцевої громади формує в учнів досвід відповідальної громадянської дії, пов'язаної з ушануванням гідності загиблих, турботою про спільне культурне середовище [52–51].

Усі зазначені підходи й методи логічно інтегруються в широкі рамки історичної та громадянської освіти. Інтегративний підхід, обґрунтований у сучасних працях з методики навчання історії та громадянської освіти, виходить

з того, що теми новітньої історії, до яких належить і діяльність УПА-«Захід», доцільно розглядати одночасно як предмет історичного пізнання і як ресурс формування громадянських компетентностей [56, с. 122–123; 63, с. 127]. Це означає, що уроки на повстанську тематику природно поєднуються з курсом «Громадянська освіта», де аналізуються поняття прав людини, демократії, верховенства права, політичної відповідальності, а також розглядаються сучасні дискусії про переосмислення складного минулого [55, с. 25–27, 40, 90].

Наприклад, інтегрований урок для 10–11 класу може будуватися навколо проблеми «УПА-«Захід» і права людини: історичний досвід і сучасні стандарти». В його рамках учні спочатку аналізують конкретні епізоди діяльності повстанців на основі історичних джерел (напр., ставлення до цивільного населення, поводження з полоненими, відношення до «чужих» груп), а потім співвідносять ці практики з міжнародними документами з прав людини, принципами демократичної правової держави, що вивчаються в курсі громадянської освіти. Обговорення має вестися в проблемно-діалогічному форматі, з повагою до різних думок, але з опорою на нормативні документи Ради Європи й ЄС, які окреслюють сучасні орієнтири демократичної культури [53–53]. Така інтеграція сприяє тому, що історична пам'ять перестає бути суто «національною» або «регіональною» справою і включається в ширший контекст європейських цінностей.

У підсумку, методичні підходи до вивчення діяльності УПА-«Захід» у старшій школі мають розглядатися не як набір окремих прийомів, а як цілісна система, що забезпечує перехід від засвоєння фактів до формування зрілої історичної пам'яті та громадянської компетентності. Компетентнісний підхід задає цілі – сформувати в учня знання, уміння, ставлення й досвід дії, необхідні для відповідального громадянства в демократичному суспільстві [52–51; 61, с. 179–180].

Діяльнісний підхід визначає логіку організації навчання як сукупності активних, дослідницьких, проєктних, комунікативних практик. Особистісно орієнтований підхід забезпечує повагу до індивідуального досвіду учнів,

створює умови для безпечного й рефлексивного осмислення чутливих історичних тем. Проблемно-діалогічний підхід перетворює урок на простір свідомого вибудовування позиції в дискусійних питаннях минулого й сучасності. Робота з джерелами, усною історією, візуальними матеріалами, картами й місцями пам'яті забезпечує «матеріальну» основу цієї системи, даючи учням можливість доторкнутися до різних форм пам'яті, навчитися з ними працювати й відповідально їх транслювати [63, с. 183, 190].

Саме в такому комплексному поєднанні тематика УПА-«Захід» здатна виконати подвійну функцію: з одного боку, поглибити знання учнів про один із ключових епізодів національно-визвольної боротьби українців у XX ст., а з іншого – сприяти формуванню компетентного, критично мислячого, здатного до діалогу й морально відповідального громадянина, який усвідомлює складність історичної спадщини власного народу та готовий на цій основі діяти в сучасному демократичному суспільстві. Це відповідає і завданням Концепції «Нова українська школа», і стратегічним орієнтирам розвитку громадянської освіти в Україні, і європейським рамкам компетентностей для демократичної культури й громадянських компетентностей.

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПА-«ЗАХІД»

3.1. Теоретико-методичне обґрунтування моделі формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів на матеріалі діяльності УПА-«Захід».

Модель формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів на матеріалі діяльності УПА-«Захід» ґрунтується на сучасних концептуальних засадах загальної середньої освіти, закладених у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» [52], Державному стандарті повної (базової і профільної) загальної середньої освіти [51], Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [53], а також у європейських документах – Рамці компетентностей для культури демократії (RFCDC) [50] та Рекомендаціях ЄС щодо ключових компетентностей для навчання упродовж життя [49]. Вони задають рамку, у межах якої розробляється педагогічна модель, спрямована не лише на засвоєння учнями фактологічного матеріалу про Української повстанської армії, а й на розвиток цілісної системи цінностей, ставлень, умінь і громадянської активності.

Передусім уточнюється адресат моделі. Вона орієнтована на учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання, які здобувають історичну освіту на рівні стандарту відповідно до чинної навчальної програми «Історія: Україна і світ. 6–11 класи» [61, с. 180]. У цей період старшокласники вивчають ключові теми новітньої історії України – Другу світову війну, повоєнний період, національно-визвольну боротьбу українців, діяльність радянського тоталітарного режиму, трансформації політики пам'яті [61, с. 158]. У 10 класі додатковим ресурсом є інтегрований курс «Громадянська освіта», у якому осмислюються засади демократії, прав людини, громадянської участі та ідентичності [52–51].

Вікові особливості учнів 10–11 класів (розвиток формально-логічного мислення, здатність до абстракцій, рефлексії та морального вибору) створюють передумови для роботи з чутливими історичними темами – такими, як діяльність УПА-«Захід», які потребують одночасно історичної точності й ціннісної зваженості.

Вихідні припущення щодо реального стану сформованості історичної пам'яті та громадянської компетентності старшокласників ґрунтуються на аналізі змісту чинної навчальної програми [61, с. 9–10, 167–168, 193–194], типових підручників з історії України для 10–11 класів [59; 60], а також теоретико-методичних праць з компетентісно орієнтованого навчання історії [63; 62; 58]. Програма і підручники забезпечують учнів базовими знаннями про УПА як один із суб'єктів українського визвольного руху, про її місце в подіях Другої світової війни та повоєнного періоду, про масові репресії радянського режиму [61, с. 167–168, 193–194].

Водночас матеріал про регіональне крило УПА-«Захід» зазвичай подається фрагментарно, у межах загальних тем про визвольний рух, боротьбу з нацистським і радянським тоталітаризмами, що не завжди дозволяє учням усвідомити специфіку структури, тактики, регіональних особливостей і післявоєнної долі цього угруповання.

Узагальнюючи існуючі методичні напрацювання, можна стверджувати, що значна частина учнів 10–11 класів сприймає минуле переважно як набір подій, дат і «правильних» оцінок, заданих підручником і вчителем, а не як простір для критичного осмислення, зіставлення різних інтерпретацій, особистісного морального вибору. Для історичної пам'яті це означає переважання декларативних, іноді схематизованих уявлень про УПА (як виключно «героїчну» або, навпаки, суперечливу силу) над здатністю бачити багатовимірність і драматизм її діяльності в конкретних історичних обставинах.

У сфері громадянської компетентності виявляються типові проблеми, описані в Концепції громадянської освіти: недостатній рівень умінь аргументовано відстоювати власну позицію, спираючись на права людини й

демократичні цінності; схильність до сприйняття історичної пам'яті як «політизованого» чи «чужого» дискурсу; слабка готовність до відповідальної участі у збереженні місць пам'яті, критичному аналізі суспільних наративів [53].

Європейські документи – RFCDC і Рекомендації ЄС щодо ключових компетентностей – фіксують подібні виклики на загальноєвропейському рівні, наголошуючи, що для освіти вирішальним є не передача «канонічного» набору історичних фактів, а розвиток комплексу взаємопов'язаних елементів: цінностей (людської гідності, прав людини, демократії), ставлень (відкритості до інших, поваги до культурної різноманітності, готовності до діалогу), умінь (критично мислити, розв'язувати конфлікти ненасильницькими засобами, співпрацювати) та знань і критичного розуміння (історичного, політичного, міжкультурного контекстів) [50; 49]. У цьому контексті шкільна історична освіта, зокрема вивчення діяльності УПА-«Захід», розглядається як важливий ресурс формування демократичної культури, здатної протидіяти маніпуляціям пам'яттю й політичній поляризації.

На теоретичному рівні модель спирається на сучасні підходи до розуміння історичної пам'яті як багаторівневої системи. У концепції культурної пам'яті А. Ассман історична пам'ять тлумачиться як результат взаємодії індивідуальної та колективної пам'яті, офіційних канонів і повсякденних практик пам'ятання, текстів і місць пам'яті, що впорядковують досвід минулого й водночас завжди підлягають переосмисленню [27, с. 11–13].

Освітній вимір такої пам'яті, відображений у «Енциклопедії освіти», акцентує, що школа виступає одним із ключових інститутів трансляції й критичного переосмислення історичного досвіду, а отже, формування історичної ідентичності учнів. Тому робота з темою УПА-«Захід» у старшій школі має не лише відтворювати історичні факти, а й відкривати учням механізми конструювання та трансформації національної пам'яті, показувати, як змінювалися оцінки діяльності УПА в різні періоди, які чинники впливали на ці оцінки.

Виходячи з окреслених теоретичних і нормативних засад, цільовий компонент моделі формулюється у вигляді комплексної мети: сприяти формуванню в учнів 10–11 класів цілісної, історично обґрунтованої і водночас чутливої до прав людини та демократичних цінностей історичної пам'яті про діяльність УПА-«Захід», а також розвитку громадянської компетентності, що виявляється у відповідальному ставленні до минулого, здатності критично оцінювати політику пам'яті та протистояти маніпуляціям історичними наративами.

Це загальне формулювання конкретизується у завданнях: забезпечити засвоєння учнями систематизованих знань про історичний контекст створення, структуру, основні напрямки діяльності та післявоєнну долю УПА-«Захід»; розвинути вміння аналізувати різні типи джерел (документальні, мемуарні, усноісторичні, візуальні) щодо діяльності УПА, порівнювати різні інтерпретації, виявляти ідеологічні та політичні впливи; сформувати здатність співвідносити досвід боротьби УПА з сучасними уявленнями про права людини, верховенство права, демократичну державу; виховати емоційно-ціннісне ставлення до учасників визвольної боротьби й жертв тоталітарних режимів, засноване на поєднанні національної солідарності з повагою до універсальних гуманістичних цінностей.

Змістовий компонент моделі відображає добір і структурування навчального матеріалу про УПА-«Захід» у відповідності до програми «Історія: Україна і світ. 6–11 класи» [61, с. 155–160] та підручників з історії України для старшої школи. На цій основі доцільно виокремити кілька змістових блоків. Перший – «Передумови й створення УПА-«Захід»» – включає огляд політичної ситуації в Західній Україні напередодні й у період Другої світової війни, радикалізацію націоналістичного руху, формування структур ОУН, специфіку окупаційних режимів, що зумовили появу збройного підпілля.

Другий блок – «Організаційна структура та командування УПА-«Захід»» – розкриває територіальний поділ (тактичні відтинки, воєнні округи), персоналії

провідних командирів і провідників, їхні стратегії й тактичні рішення, взаємодію з іншими частинами УПА.

Третій блок – «Бойові дії та повсякденна діяльність» – охоплює основні операції, взаємини з місцевим населенням, форми самоорганізації громад, питання дисципліни, забезпечення, діяльність пропагандистських і культурно-освітніх структур.

Четвертий блок – «УПА-«Захід» між двома тоталітаризмами» – присвячений політичним і військовим взаєминам повстанців з нацистською окупаційною владою, радянськими військами, польським підпіллям; тут особливо важливо показати складність вибору в умовах багатовимірного конфлікту.

Нарешті, п'ятий блок – «Репресії, підпілля і пам'ять про УПА-«Захід»» – зосереджує увагу на повоєнних каральних акціях радянських органів, трансформації форм боротьби (перехід до глибокого підпілля), поступовому згортанні організованого опору, а також еволюції суспільних оцінок діяльності УПА в радянський і пострадянський періоди, сучасних практиках комеморації.

Добір змісту в межах цих блоків має узгоджуватися не лише з предметними результатами навчання історії, а й з результатами громадянської освіти, визначеними в Державному стандарті та Концепції громадянської освіти [51; 53]. Зокрема, важливо включати сюжети, які дозволяють учням осмислити на прикладі діяльності УПА-«Захід» проблеми легітимності збройного спротиву, моральні дилеми війни й підпілля, співвідношення національних і універсальних цінностей, права цивільного населення в умовах збройних конфліктів [55, с. 34–35]. Таким чином, змістовий компонент моделі набуває інтегративного характеру, поєднуючи історичний і громадянсько-правовий аспекти.

Процесуальний компонент моделі визначає, яким чином зазначений зміст реалізується у навчальній практиці. В його основі лежить компетентнісний підхід, за якого навчання історії розглядається як організований процес набуття учнями досвіду діяльності – пізнавальної, комунікативної, ціннісно-

орієнтаційної, громадянської – на основі роботи з історичним матеріалом [52; 58, с. 84].

Ключовими виступають також діяльнісний, особистісно орієнтований та проблемно-діалогічний підходи, які передбачають активну участь учнів у постановці й розв’язанні пізнавальних і моральних проблем, пов’язаних з темою УПА-«Захід» [62, с. 13; 58, с. 131].

Реалізація цих підходів передбачає систематичну роботу з різними видами історичних джерел – документами, мемуарами, матеріалами усної історії, візуальними джерелами (фотографіями, плакатами, картами, схемами), що відображають діяльність УПА-«Захід» [61, с. 10; 58, с. 131]. Опора на локальні й регіональні матеріали, включно з місцевими місцями пам’яті, дає змогу «заземлити» загальнонаціональні наративи, зробити історію «свою», пов’язаною з родинним і місцевим досвідом, що є важливим для формування особистісно значущої історичної пам’яті [61, с. 187].

У межах моделі особливе місце посідають інтерактивні методи навчання – дискусії, дебати, рольові й ділові ігри, моделювання історичних ситуацій, робота в малих групах, проєктна діяльність, які, за О. Пометун, сприяють переходу від пасивного відтворення знань до їхнього осмисленого застосування у нових ситуаціях, формують уміння співпрацювати, аргументовано відстоювати позицію, поважати іншого [62, с. 7–8, 69, 81].

У роботі з темою УПА-«Захід» це може виявлятися, наприклад, у проведенні структурованих дискусій щодо правомірності збройного спротиву, аналізі різних моделей політики пам’яті, рольових іграх, де учні виступають у ролі журналістів, дослідників, представників різних поколінь, які по-різному оцінюють діяльність УПА.

Важливою складовою процесуального компоненту є створення безпечного освітнього середовища для обговорення чутливих і потенційно конфліктних тем. Орієнтиром тут слугують цінності й ставлення, окреслені в RFCDC: повага до людської гідності, прав людини, культурної різноманітності, готовність до мирного розв’язання конфліктів, відкритість до інших [50]. Педагогічна модель

передбачає, що вчитель не нав'язує учням єдино правильних емоційних реакцій чи політичних оцінок, а акуратно фасилітує процес колективного обговорення, пропонує учням спиратися на джерела, аргументи, принципи прав людини, допомагає розрізняти історичний аналіз і політичну пропаганду [53; 62, с. 116–117].

Результативний компонент моделі описує очікувані результати у термінах сформованих складників історичної пам'яті та громадянської компетентності. На знаннєвому рівні передбачається, що учні опанують цілісне уявлення про місце й роль УПА-«Захід» у системі українського визвольного руху, розумітимуть контекст її діяльності, зможуть відрізняти історично обґрунтовані твердження від політично заангажованих міфів і стереотипів, володітимуть базовою термінологією (підпілля, резистентність, тоталітаризм, політика пам'яті тощо) [61, с. 84].

На ціннісному рівні модель орієнтована на формування в учнів усвідомленого патріотизму, поваги до учасників боротьби за незалежність України, емпатії до жертв війни й репресій, готовності відстоювати свободу й гідність людини, але водночас – на розвиток критичного, відповідального ставлення до будь-яких форм насильства, нетерпимості, порушення прав людини. Історична пам'ять у цьому вимірі постає не як сакралізований образ минулого, а як підґрунтя для моральних висновків, актуальних у сучасному суспільстві.

Емоційно-оцінний компонент передбачає розвиток у учнів здатності переживати й осмислювати трагічні й суперечливі сторінки історії, пов'язані з діяльністю УПА-«Захід», без їх замовчування або ідеалізації. Йдеться про формування вміння «витримувати» складне минуле, не зводячи його до чорно-білої схеми, бачити одночасно героїчні й драматичні виміри боротьби, співчувати різним групам, залученим до конфлікту, але зберігати чітку ціннісну рамку щодо тоталітарних режимів і злочинів проти людяності.

Нарешті, діяльнісний компонент репрезентує готовність і здатність учнів до практичних дій у сфері збереження й осмислення історичної пам'яті та участі в демократичному житті.

У контексті теми УПА-«Захід» це може проявлятися у виконанні навчальних і позанавчальних проєктів (створення шкільних виставок, цифрових карт пам'яті, запис інтерв'ю з очевидцями або нащадками учасників подій, участь у місцевих ініціативах зі збереження меморіальних об'єктів), критичному аналізі медіа-матеріалів про УПА, здатності модерувати дискусії в учнівському середовищі, дотримуючись принципів аргументованості, поваги до співрозмовника й прав людини [57, с. 196].

Таким чином, запропонована модель формування історичної пам'яті та громадянської компетентності учнів на матеріалі діяльності УПА-«Захід» виступає логічним продовженням теоретичних і методичних засад, окреслених у другому розділі. Вона узгоджується з вимогами національних і європейських документів щодо компетентнісної, ціннісно орієнтованої та демократично спрямованої освіти, враховує можливості й обмеження чинних програм та підручників, спирається на сучасні підходи до інтерактивного й компетентнісного навчання історії. Подальша конкретизація цієї моделі у вигляді системи уроків і позакласних заходів буде представлена в наступних підрозділах

3.2. Проєктування та опис системи уроків і позакласних заходів з історії діяльності УПА-«Захід» для учнів 10–11 класів.

Проєктована система уроків і позакласних заходів з історії діяльності УПА-«Захід» є практичною реалізацією моделі формування історичної пам'яті та громадянської компетентності, обґрунтованої у підрозділі 3.1. Вона адресована учням 10–11 класів закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання, які навчаються на рівні стандарту відповідно до Концепції «Нова українська школа», Державного стандарту повної загальної середньої освіти [51] та чинної навчальної програми «Історія: Україна і світ. 6–11 класи».

Її завданням є не лише забезпечити поглиблене засвоєння фактичного матеріалу про УПА-«Захід», а й перетворити цю тему на «поле роботи» з історичною пам'яттю та громадянськими компетентностями, окресленими в національних і європейських документах [53–53].

Важливим вихідним кроком є визначення місця теми УПА та, зокрема, УПА-«Захід» у курсі історії 10–11 класів. Згідно з програмою «Історія: Україна і світ. 6–11 класи», у 10 класі в межах теми про Україну в роки Другої світової війни учні мають опрацювати питання українського визвольного руху, зокрема формування і діяльність ОУН та УПА, їхнє ставлення до нацистського й радянського тоталітарних режимів, участь у збройній боротьбі та повсякденному житті окупованого населення.

У 11 класі в межах блоку, присвяченого повоєнному періодові, передбачено розгляд радянської політики щодо учасників визвольного руху, репресій та еволюції суспільної пам'яті про УПА в незалежній Україні. Це дозволяє вписати запропоновану систему у вже наявну структуру курсу, використовуючи як опору змістові лінії, окреслені в підручниках В. Власова для 10 класу та В. Власова, С. Кульчицького, О. Панаріна для 11 класу.

За умови раціонального використання резервного часу та варіативної складової програми можливо спроектувати цілісний двоетапний навчально-тематичний блок, пов'язаний з УПА-«Захід», який охоплюватиме кілька уроків у 10 класі (передусім у зв'язку з подіями Другої світової війни на західноукраїнських землях) та продовжуватиметься в 11 класі під час вивчення повоєнного періоду, радянзації, репресій і політики пам'яті. У такий спосіб забезпечується наступність і поступовість формування в учнів історичної пам'яті: від первинного знайомства з повстанським рухом – до рефлексивного осмислення його місця в історії та сучасних дискусіях.

В основі проектування системи уроків лежать компетентнісний і діяльнісний підходи, що розглядають навчання історії як організований процес набуття учнями досвіду пізнавальної, комунікативної, ціннісно-орієнтаційної та громадянської діяльності [52].

Згідно з Концепцією громадянської освіти, громадянська компетентність включає комплекс знань, цінностей, ставлень і поведінкових умінь, необхідних для відповідальної участі в демократичному житті [53], а європейська Рамка компетентностей для культури демократії акцентує взаємопов'язаність цих компонентів і необхідність їхнього цілеспрямованого формування в освітньому процесі [50]. Отже, кожен елемент системи уроків – від постановки мети до вибору завдань і форм оцінювання – має бути підпорядкований не стільки передачі «готових оцінок» діяльності УПА-«Захід», скільки створенню для учнів можливостей діяти як дослідники, інтерпретатори й відповідальні громадяни.

Змістова «серцевина» системи уроків у 10 класі – це тематичний блок, присвячений діяльності УПА-«Захід» у контексті Другої світової війни. На першому уроці блоку доцільно організувати проблемно-орієнтовану вступну бесіду, спираючись на підручник В. Власова [55, с. 20], де подано загальні відомості про створення УПА, її регіональні структури, включно з УПА-«Захід». Учитель пропонує учням сформулювати асоціації та попередні уявлення про УПА, з'ясувати, які джерела цих уявлень (шкільний курс, медіа, сімейна пам'ять), та окреслює ключові проблемні питання блоку: чому на західноукраїнських землях формувався саме збройний рух опору, як УПА-«Захід» діяла між двома тоталітарними режимами, які моральні дилеми постали перед її учасниками. Такий початок дозволяє активізувати досвід учнів і задати компетентнісну рамку, рекомендовану НУШ [52].

Наступні уроки блоку в 10 класі доцільно побудувати як комбіновані заняття з елементами роботи з історичними джерелами, картами й візуальними матеріалами. Зокрема, один із уроків може бути присвячений структурі й командному складу УПА-«Захід», основним напрямкам бойової діяльності, тактиці повстанців. Учні працюють із текстовими уривками з мемуарної літератури та документальних збірників (наприклад, на матеріалі, подібному до того, який представлений у виданнях серії «Літопис УПА») у поєднанні з картами театру бойових дій, що містяться у підручниках [55, с. 21]. У групах вони реконструюють конкретні ситуації (наприклад, рейд, оборонний бій, акцію

проти каральних органів), визначають географію, учасників, результати та наслідки подій. Такий формат відповідає інтерактивній моделі уроку історії, розробленій О. Пометун, яка передбачає активну роботу учнів із джерелами, обговорення в малих групах і колективну рефлексію.

Окремий урок у 10 класі доцільно присвятити темі «УПА-«Захід» між нацистським і радянським тоталітаризмами». На основі уривків із підручника та додаткових матеріалів учні аналізують, як змінювалися відносини повстанців із німецькою окупаційною владою, радянськими партизанами, місцевим населенням. Учитель ставить проблемні запитання: чи мала УПА-«Захід» альтернативу збройній боротьбі; як співвіднести прагнення до незалежності з сучасними уявленнями про права людини; які ризики має будь-який насильницький спротив. Дискусія структурована за правилами, викладеними в «Енциклопедії інтерактивного навчання»: чіткий регламент, розподіл ролей, опора на факти, рефлексія власних позицій. Таким чином реалізується проблемно-діалогічний підхід, рекомендований Концепцією громадянської освіти для роботи з чутливими темами [53].

У 11 класі система уроків логічно продовжує попередній блок і переносить акцент на повоєнний період: радянські репресії, підпільну діяльність УПА-«Захід» у 1945–1950-х роках, трансформацію форм боротьби та подальшу політику пам'яті. Один із уроків може бути побудований як семінар з елементами дослідницької роботи: учні готують мініпрезентації на основі підручника та додаткових матеріалів про конкретні аспекти – діяльність каральних органів, депортації місцевого населення, мережу криївок, долю конкретних командирів УПА-«Захід». Обговорюючи ці питання, клас аналізує, як радянська влада конструювала образ УПА у пропаганді, які практики забуття та замовчування застосовувалися; вчитель пропонує порівняти ці наративи з пострадянськими й сучасними інтерпретаціями, проаналізованими в сучасних наукових джерелах, на які опосередковано спирається «Енциклопедія освіти» у статтях про історичну пам'ять.

Особливо важливою для формування громадянської компетентності є інтеграція уроків історії з курсом «Громадянська освіта» (10 клас). У межах проєктованої системи доцільно передбачити хоча б один інтегрований урок, на якому матеріал про УПА-«Захід» розглядається крізь призму прав людини, принципів демократії, відповідальності громадянина. Наприклад, на основі підручника з громадянської освіти, де висвітлюються питання гідності, свободи, верховенства права, громадянської участі, учні обговорюють, як повстанці обґрунтовували свою боротьбу, які цінності вони декларували, як вони співвідносяться з сучасними європейськими стандартами, прописаними в Рекомендаціях ЄС і Рамці компетентностей для культури демократії [50; 49]. Учитель звертає увагу на суперечності: з одного боку, прагнення до самовизначення й опору тоталітаризму, з іншого – ризик порушення прав цивільного населення, жорстокість війни, складність морального вибору. Такий урок, за задумом, формує здатність учнів співвідносити історичний досвід із поточними морально-правовими орієнтирами, що є ядром громадянської компетентності [53; 50].

Запропонована система уроків передбачає широку палітру методів і форм організації навчальної діяльності, описаних у працях О. Пометун, Н. Гупан, В. Власова та дослідженнях з інтеграції історичної й громадянської освіти. Серед них – робота з історичними джерелами (документами, мемуарами, картами), аналіз візуальних матеріалів (фото, плакати, карти пам'яті), рольові й ділові ігри, дебати, навчальні проєкти, рефлексивні письмові завдання. У кожному випадку вчитель чітко співвідносить обрані методи з тими компонентами історичної пам'яті та громадянської компетентності, які планується розвинути: знанням, ціннісним, емоційно-оцінним, діяльнісним. Наприклад, робота з уривками спогадів учасників УПА-«Захід» спрямована не лише на реконструкцію подій, а й на розвиток емпатії, вміння «бачити» історію очима різних акторів; дебати – на формування навичок аргументованої дискусії, поваги до іншої позиції; проєкти – на досвід громадянської участі, роботи в команді, взаємної відповідальності.

Не менш важливою, ніж уроки, є позакласна складова системи, адже саме вона дозволяє перевести сформовані в класі уявлення та компетентності в площину реальної суспільної практики, що повністю відповідає діяльнісному підходу НУШ і Концепції громадянської освіти [52; 53]. Відповідно до вікових особливостей старшокласників і ресурсів конкретного закладу освіти, у межах проєктованої системи доцільно передбачити кілька типів позакласних заходів.

По-перше, це навчально-дослідницькі й краєзнавчі проєкти, пов'язані з локальною історією УПА-«Захід». Учні у складі невеликих груп можуть працювати над створенням «карти пам'яті» свого населеного пункту або району: виявляти місця, пов'язані з діяльністю повстанців (місця боїв, криївки, поховання, пам'ятні знаки), збирати інформацію в архівах, музеях, у місцевих краєзнавців, звертатися до усних спогадів старших членів громади. Результатом роботи може стати стендова або цифрова виставка у школі, інтерактивна онлайн-карта, відеопрезентація чи буклет. Такий формат відповідає логіці проєктного навчання, яку сучасна методика історії розглядає як один із найефективніших способів формування ключових і предметних компетентностей.

По-друге, це організація шкільних днів (або тижнів) історичної пам'яті, у межах яких тема УПА-«Захід» вплітається в ширший контекст пам'яті про жертв тоталітарних режимів, боротьбу за незалежність, права людини. Учні можуть готувати тематичні стінгазети, буклети, усні журнали, брати участь у конкурсах есе, читання листів і спогадів, інсценізаціях, дискусійних клубах. Важливо, щоб такі заходи не перетворювалися на формальну «звітність» чи некритичне героїзування, а супроводжувалися поясненням учителя про різні інтерпретації історії, значення плюралізму пам'яті, етичні обмеження будь-якої політики пам'яті.

По-третє, суттєвим елементом позакласної системи можуть бути екскурсії до місцевих музеїв, меморіальних комплексів, музеїв визвольної боротьби, зустрічі з істориками, музеєзнавцями, представниками громадських організацій, які займаються збереженням пам'яті про визвольний рух. Такі заходи дають учням змогу побачити, як історична пам'ять «матеріалізується» в експозиціях,

пам'ятниках, ритуалах, як відбувається сучасна «політика пам'яті» на рівні громади й держави.

Учитель, спираючись на підходи до усної історії та роботи з місцями пам'яті, описані в сучасних дидактичних дослідженнях, модерує рефлексію учнів після екскурсії: що і як подано, які питання залишилися в тіні, які емоції викликали побачені експонати, як це співвідноситься з їхніми попередніми знаннями та уявленнями.

У межах запропонованої системи важливо передбачити й інструменти оцінювання результатів, які відповідали б компетентнісному підходу і не зводилися до перевірки запам'ятовування дат та фактів. З огляду на рекомендації Державного стандарту й Концепції громадянської освіти [51; 53], доцільно використовувати поєднання формувального оцінювання (спостереження за участю учнів у дискусіях, групових завданнях, проєктах; усні й письмові рефлексії, самооцінка) та підсумкового оцінювання (тематичні контрольні роботи, есе, творчі роботи, захист проєктів). Критерії оцінювання мають відображати як предметні результати (історичні знання, уміння працювати з джерелами), так і громадянські (уміння аргументувати позицію, поважати іншу думку, виявляти відповідальність у командній роботі, здатність критично аналізувати наративи пам'яті) [50].

Окремої уваги потребує питання педагогічної етики та безпечного освітнього середовища при реалізації системи уроків і позакласних заходів на матеріалі діяльності УПА-«Захід». Концепція громадянської освіти наголошує, що ключовою умовою формування демократичної культури є створення в класі «простору поваги і довіри», де учні можуть вільно висловлювати свої думки, не побоюючись стигматизації, але водночас зобов'язані дотримуватися правил ненасильницького спілкування [53].

Рамка компетентностей для культури демократії підкреслює значення таких цінностей і ставлень, як повага до людської гідності, здатність чути інших, толерантність до неоднозначності [50]. Тому вчитель, проєктуючи систему, має передбачити обговорення правил ведення дискусії, пояснити учням, що різні

сімейні історії, політичні погляди чи емоційні реакції на тему УПА-«Захід» є легітимними, але не можуть бути підставою для образ чи ворожнечі. Це особливо важливо в умовах триваючої російсько-української війни, коли тема збройного опору й патріотизму набуває додаткової чутливості.

Узагальнюючи, проєктована система уроків і позакласних заходів з історії діяльності УПА-«Захід» для 10–11 класів виступає інструментом реалізації цільового, змістового, процесуального й результативного компонентів моделі, окресленої в підрозділі 3.1. Вона ґрунтується на вимогах Концепції «Нова українська школа» та Державного стандарту щодо компетентнісної, ціннісно орієнтованої освіти, враховує положення Концепції громадянської освіти й європейських документів про ключові компетентності та культуру демократії, спирається на чинні програми й підручники з історії України та громадянської освіти, а також на сучасні методичні підходи до викладання історії. Її реалізація у шкільній практиці, навіть без проведення формалізованого педагогічного експерименту, потенційно сприятиме переходу від декларативної, політизованої пам'яті про УПА до рефлексивної, критично осмисленої історичної пам'яті, поєднаної з розвитком відповідальної громадянської позиції старшокласників.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило, що обрана тема «Стратегії боротьби та організація підпілля УПА-«Захід» (1942–1949 рр.)» є водночас історично та педагогічно актуальною. Аналіз політичних, соціально-економічних та ідейних передумов формування українського визвольного руху на теренах Західної України показав, що поява УПА-«Захід» була закономірною відповіддю суспільства на поєднання національного гніту, репресивної політики кількох держав та досвіду незавершеної боротьби за державність у 1917–1921 рр. Саме цей комплекс факторів сформував підґрунтя для масової підтримки повстанського руху й визначив тривалість його існування навіть в умовах терору з боку нацистського та радянського режимів. З педагогічного погляду це означає, що вивчення діяльності УПА-«Захід» дозволяє вийти за межі лінійного наративу й побачити історію як поле реального вибору, відповідальності та моральної дилеми, що є базою для формування зрілої історичної пам'яті та громадянської позиції старшокласників.

Дослідження організаційної структури, кадрової підготовки та стратегій боротьби УПА-«Захід» дало змогу зробити узагальнюючий висновок: повстанський рух у регіоні був не сукупністю стихійних виступів, а цілісною, багато-рівневою системою підпілля, здатною до довготривалої адаптації та збереження керованості. Налагоджена мережа командування, служби безпеки, пропаганди, медичного забезпечення, польових шпиталів і шкіл вишколу засвідчує високий рівень організаційної культури й стратегічного мислення керівництва УПА-«Захід». З цього, зокрема, випливає важливий дидактичний висновок: у шкільному курсі доцільно переводити акцент з окремих «героїчних епізодів» на розуміння логіки функціонування визвольного руху як системи, в якій поєднувалися військові, політичні, інформаційні та морально-психологічні компоненти. Таке бачення допомагає учням усвідомити, що успішна боротьба за

свободу неможлива без організованості, внутрішньої дисципліни, комунікації з населенням і відповідальності за наслідки власних дій.

Теоретико-методичний аналіз поняття історичної пам'яті та громадянської компетентності в контексті Концепції «Нова українська школа» та сучасних європейських підходів дав змогу конкретизувати, які саме результати має забезпечувати шкільне вивчення теми УПА-«Захід». Історична пам'ять розглянута не як механічне засвоєння «канонізованих» оцінок, а як здатність на основі фактів, джерел і різних наративів формувати власне, аргументоване й морально відповідальне бачення минулого. Громадянська компетентність, у свою чергу, проявляється не лише у знанні правових норм чи базових політичних понять, а у готовності учня відстоювати людську гідність, критично ставитися до пропаганди, бути чутливим до проявів авторитаризму та порушення прав людини. Узагальнюючи, можна стверджувати, що матеріал про УПА-«Захід» є одним із тих змістових блоків, де формування історичної пам'яті й громадянської компетентності відбувається не декларативно, а через реальний досвід зіткнення з чутливою та конфліктогенною темою.

Аналіз чинних програм і підручників з історії України та громадянської освіти показав наявність розриву між задекларованими компетентнісними цілями та реальним методичним наповненням теми УПА й, зокрема, УПА-«Захід». Попри формальну присутність цієї проблематики, часто зберігається переважно фактографічний, або ж навпаки – надмірно ідеологізований підхід. З цього випливає ключовий практичний висновок дослідження: для досягнення цілей НУШ потрібна не просто «наявність теми» в програмі, а якісно інша, інноваційна методична організація її опрацювання – із систематичним використанням джерел різного походження, інтерактивних форм, локальної історії, елементів усної історії, роботи з місцями пам'яті, цифрових інструментів критичного аналізу інформації. Саме на розв'язання цього протиріччя між змістом шкільних документів і реальною практикою навчання орієнтована розроблена у роботі модель.

Запропонована методична система, що включає структуровані змістові блоки, зразки уроків і позакласних заходів, моделі роботи з історичними джерелами та рекомендації щодо організації дискусій і проектної діяльності, засвідчує готовність автора не лише відтворювати усталені підходи, а й упроваджувати педагогічні інновації. У центрі цієї системи – відмова від репродуктивного, «лекційного» способу вивчення теми УПА-«Захід» на користь діяльнісного, дослідницького та діалогічного форматів, де учні виступають не як пасивні споживачі готових оцінок, а як учасники колективного аналізу складної історичної ситуації. Принципова новизна полягає в тому, що методичні рішення відразу співвіднесено з компетентнісною моделлю НУШ та європейськими підходами до виховання культури демократії: формування стійкості до дезінформації, поваги до прав людини, здатності розуміти й приймати різність позицій. Тим самим робота демонструє готовність до оцінки й реалізації педагогічних інновацій, спрямованих на подолання формального, політизованого або травматизуючого викладу «важких тем» новітньої історії.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що поставлена у вступі мета – поєднати історичний аналіз стратегій боротьби та організації підпілля УПА-«Захід» із розробкою методичної моделі формування історичної пам'яті й громадянської компетентності учнів – досягнута. Всі основні завдання дослідження реалізовано: реконструйовано історичні передумови й логіку розвитку повстанського руху, показано цілісність його організаційної структури, уточнено понятійний апарат і критерії сформованості історичної пам'яті та громадянської компетентності, окреслено реальний стан відображення теми в освітньому просторі та розроблено практико орієнтовану методичну систему, придатну до впровадження у шкільну практику. З цього випливає головний інтегральний висновок: тема УПА-«Захід» за умови науково вивіреного, компетентнісного й етично виваженого підходу може й повинна стати одним із ключових ресурсів формування відповідальної, рефлексивної історичної пам'яті та демократичної громадянської культури старшокласників.

Водночас дослідження не вичерпує всього спектра проблем, пов'язаних як із історією УПА-«Захід», так і з її методичним опрацюванням. Обмеженість емпіричної бази (відсутність повномасштабного педагогічного експерименту, невелика кількість залучених шкіл та учнів, переважання теоретико-аналітичного підходу) зумовлює потребу подальшої перевірки ефективності запропонованої моделі в реальних освітніх умовах, у тому числі з використанням кількісних і якісних методів вимірювання змін в історичній пам'яті та громадянській компетентності учнів. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок можуть стати: порівняльний аналіз сприйняття діяльності УПА в різних регіонах України й розробка регіонально чутливих методичних рішень; інтеграція цифрових освітніх ресурсів (інтерактивні карти, віртуальні музеї, онлайн-архіви документів) у вивчення історії визвольного руху; створення програм підвищення кваліфікації вчителів, орієнтованих на роботу з чутливими темами новітньої історії. Реалізація цих завдань дозволить поглибити окреслену в магістерській роботі проблематику та сприятиме подальшому розвитку як історичної науки, так і методики навчання історії та громадянської освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. Опубліковані документи і матеріали

1. Лебедь М. УПА: Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. І ч.: Німецька окупація України. Б. м.: Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. 171 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3217/file.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).
2. Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950): документи і матеріали / упоряд. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій [та ін.]. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2007. 832 с. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_10_Zhyttia_i_borotba_henerala_Tarasa_Chuprynky.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
3. Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952. Кн. 1 / упоряд. В. Мороз, О. Вовк. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2009. 800 с. [Електронний ресурс]. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Litopys_UPA/NS_Tom_12_Voienna_okruha_UPA_Buh_1943-1952_kn1.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
4. Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали. 1943–1952. Кн. 2 / упоряд. В. Мороз, О. Вовк. Київ–Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2009. 1 232 с. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/02/NS_Tom_13_Voienna_okruha_UPA_Buh_1943-1952_kn2.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
5. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи. Київ; Торонто, 2010. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_14_UPA_i_zapillia_na_PZUZ_1943-1945.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

6. Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952: документи і матеріали / гол. ред. П. Й. Потічний; ред. С. Волянчук, В. Мороз. Київ–Торонто: Літопис УПА, 2012. 848 с. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_20_Voienna_okruha_UPA_Lysonia_1943-1952_Dokumenty_i_materialy.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
7. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформативні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ, 1943–1959. Кн. 1: 1943–1945. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_04_Borotba_proty_UPA_i_natsionalistychnoho_pidpillia_kn1.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
8. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5, кн. 2: 1946–1947. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959) / редкол.: П. Сохань, П. Потічний [та ін.]. Київ; Торонто, 2002. 574 с. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_05_Borotba_proty_UPA_i_natsionalistychnoho_pidpillia_kn2.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
9. Літопис УПА. Т. 3: Чорний ліс: передрук підпільного журналу УПА. Кн. 1: 1947–1948 / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Й. Потічний. 2-ге, випр. вид. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 1987. 272 с. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/Tom_03_Chornyi_lis_Peredruk_pidpilnoho_zhurnalu_UPA_Knyha_1_1947-1948.pdf (дата звернення: 13.12.2025).
10. Літопис УПА. Т. 49: Тернопільщина. «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини». Кн. 1: 1943–1950 / ред. І. Гомзяк, М. Посівнич. Торонто–Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2010. [Електронний ресурс]. URL: <https://file.litdiaspora.org.ua/pdf/19007-litopis-upa-t-49-ternopilshhina-visti-z-terenu-ta-vistki-z-ternopilshhini-kniga-persha-1943-1950.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

11. Наказ командирам оперативних відділів про створення агентурної сітки військово-розвідувальної служби УПА та методи її діяльності (17 грудня 1943 р.). *Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія*. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: документи і матеріали / упоряд. О. Вовк, І. Павленко. Київ; Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1999. С. 530–532. [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_02_Volyn_i_Polissia.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

12. Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951: документи і матеріали / упоряд. Д. Проданик. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2012. 784 с. (Літопис УПА. Нова серія; т. 19). [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/NS_Tom_19_Pidpillia_OUN_na_Bukovyni_1943-1951_Dokumenty_i_materialy.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

13. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. Т. 1: Війна під час війни. 1942–1945 / відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 792 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/vydannya/zbirnyk-tom1-site.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

14. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. Т. 2: Війна після війни. 1945–1947 / відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 1364 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://cdvr.org.ua/sites/default/files/vydannya/zbirnyk-tom2-site.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

15. Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина: документи і матеріали / ред. П. Й. Потічний, І. Лико. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2001. 900 с.: іл. (Літопис УПА; т. 33). [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_UPA/Tom_33_Taktychnyi_vidtynok_UPA_26

[-yi Lemko Lemkivschyna i Peremyschyna Dokumenty i materialy/](#) (дата звернення: 13.12.2025).

16. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 4: Документи і спогади = Ukrainian National Council of State Defense / упоряд. П. Й. Потічний. Торонто: Літопис УПА, 2001. 656 с. (Літопис Української повстанської армії; т. 26). [Електронний ресурс]. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Litopys_UPA/Tom_26_Ukrainska_Holovna_Vyzvolna_Rada_Dokumenty_ofitsiini_publikatsii_materiialy_Knyha_4_Dokumenty.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

17. Федун Петро – «Полтава». Концепція Самостійної України. Т. 1. Твори / упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Галузевий держ. архів СБУ. Львів, 2008. 720 с., 16 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=635> (дата звернення: 13.12.2025).

II. Епістолярна спадщина

18. Архів ОУН в УІС – Лондон. «Друзі в боротьбі проти большевизму»: авторський текст. Машинопис і рукопис. Особовий фонд Я. Стецька (Ф. 23). Ф. 23, оп. 1, од. зб. 2. [Електронний ресурс]. URL: <https://ounuis.infojak/personal-fond-y-stetsko-f-23/781/druzi-v-borotbi-proty-bolshevyzmu-avtorskyi-tekst-mashynopys-i-rukopys.html> (дата звернення: 13.12.2025).

III. Мемуарна література

19. Кук В. Василь. Спогади, записані Г. Дем'яном в Києві. 34 с. [Електронний ресурс]. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/11109> (дата звернення: 13.12.2025).

20. Літопис УПА. Т. 5: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників / ред. Є. Штендера. Торонто: Litopys UPA, 1984. [Електронний ресурс]. URL: <https://litopysupa.com/wp->

[content/uploads/2019/01/Tom_05_Volyn_i_Polissia_Nimetska_okupatsiia_Knyha_3.pdf](#) (дата звернення: 13.12.2025).

21. Стебельський С., Конопадський О. Крізь сміх заліза: хроніки = Through the Laughter of Iron (Chronicles) / Степан Стебельський («Хрін»), Олекса Конопадський («Островерх»); ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2000. 552 с. (Літопис УПА; т. 30). [Електронний ресурс]. URL: https://litopysupa.com/wp-content/uploads/2019/01/Tom_30_Stebelskyi_S_Konopadskyi_O_Kriz_smikh_zaliza_Khroniky.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

IV. Статті в періодичній пресі досліджуваного періоду

22. «Визвольний шлях»: часопис. Лондон, 1948. Ч. 7. С. 77–83. [Електронний ресурс]. URL: <https://litediaspora.org.ua/periodyka/18469-vizvolniy-shliakh-1948-ch-7/> (дата звернення: 13.12.2025).

23. Визвольний шлях. 1952. Ч. 11(62). Лондон, 1952. 40 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://file.litediaspora.org.ua/pdf/19096-vizvolniy-shliakh-1952-ch-11-62.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

24. Гоя. Партизанський рух у східній Підгаєччині. *Українські щоденні вісті* (Львів). 1941. 23 липня. № 15. [Електронний ресурс]. URL: <https://libraria.ua/issues/444/18478/> (дата звернення: 13.12.2025).

25. Партизанка ОУН в перших днях німецько-большевицької війни. *Вільне слово* (Дрогобич). 1941. 12 вересня. № 29. [Електронний ресурс]. URL: <https://libraria.ua/issues/213/4817/> (дата звернення: 13.12.2025).

26. Повідомлення про смерть полк. Олекси Гасина і полк. Василя Сидора. *До зброї*. 1950. Ч. 9(22) (грудень). С. 1–2. [Електронний ресурс]. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7552/file.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

V. Монографії, статті в наукових виданнях, матеріали конференцій

27. Ассман А. Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін; наук. ред. О. Юдін.

Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с. (Серія «Зміна парадигми»; вип. 15). [Електронний ресурс]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleida_Assmann/Prostory_spohadu.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

28. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / за заг. ред. В. А. Смолія. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Baran_Volodymyr/Ukraina_v_umovakh_systemnoi_kryzy_1948-1980.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

29. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 528 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bolianovskyi_Andrii/Dyvizia_Halychyna_Istoria/ (дата звернення: 13.12.2025).

30. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.): монографія. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2006. 512 с. (Літопис Української повстанської армії. Бібліотека; т. 7). [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_UPA/Biblioteka_Tom_07_Kovalchuk_V_Diialnist_OUNb_i_Zapillia_UPA_na_Volyni_i_pivdennomu_Polissi_19411944.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

31. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. 658 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kosyk/Ukraina_i_Nimechchyna_u_Druhii_svitovii_viin_i/ (дата звернення: 13.12.2025).

32. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. 1953. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mirchuk/Ukrainska_povstanska_armia_1942-1952/ (дата звернення: 13.12.2025).

33. Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2003.

136 с. [Електронний ресурс]. URL:
[https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirnyk_statei/Ukrainska_Povstanska_Armiia -
 _fenomen_natsionalnoi_istorii_materialy_Vseukrainskoi_naukovo_i_konferen.pdf](https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirnyk_statei/Ukrainska_Povstanska_Armiia_-_fenomen_natsionalnoi_istorii_materialy_Vseukrainskoi_naukovo_i_konferen.pdf)
 (дата звернення: 13.12.2025).

VI. Науково-довідкова література

34. Горбаль М. Довідник-пошукувець: реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини) 1944–1947 (за архівними документами) / збр., упоряд. і зредагував М. Горбаль; відп. ред. П. Й. Потічний. Львів; Торонто: Літопис УПА, 2003. 416 с. (Літопис Української повстанської армії. Бібліотека; т. 5). [Електронний ресурс]. URL:
[https://chtyvo.org.ua/authors/Horbal_Myrosлав/Biblioteka_Tom_05
 Poshlukivets-reiestr_osib_poviazanykh_z_vyzvolnoiu_borotboiu_na_terenakh
 Lvivschyny.pdf](https://chtyvo.org.ua/authors/Horbal_Myrosлав/Biblioteka_Tom_05_Poshlukivets-reiestr_osib_poviazanykh_z_vyzvolnoiu_borotboiu_na_terenakh_Lvivschyny.pdf) (дата звернення: 13.12.2025).

35. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наукова думка, 1969. 559 с. [Електронний ресурс]. URL:
[https://chtyvo.org.ua/authors/Dei_Oleksii/Slovnyk_ukrainskykh_psevdonimiv_ta_kry
 ptonimiv_XVI_-_XX_st/](https://chtyvo.org.ua/authors/Dei_Oleksii/Slovnyk_ukrainskykh_psevdonimiv_ta_kryptonimiv_XVI_-_XX_st/) (дата звернення: 13.12.2025).

36. Палієнко М. Г. «Кієвская старина» (1882–1906): систематичний показчик змісту журналу. Київ: Темпора, 2005. 608 с. [Електронний ресурс]. URL:
[https://chtyvo.org.ua/authors/Paliienko_Maryna/Kyevskaia_starina_18821906_Syste
 matychnyi_pokazhchyk_zmistu_zhurnalu/](https://chtyvo.org.ua/authors/Paliienko_Maryna/Kyevskaia_starina_18821906_Systematychnyi_pokazhchyk_zmistu_zhurnalu/) (дата звернення: 13.12.2025).

VII. Дисертації та автореферати

37. Антонюк Я. М. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Нац. ун-т «Острозька академія». Острог, 2021. 650 с. [Електронний ресурс]. URL:
https://www.oa.edu.ua/doc/dis/Antoniuk_dis.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

38. Малюга В. М. Антинімецька інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА серед населення окупованої України (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2006. 19 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Maliuha_Valerii/Antynimetska_informatsiino-propahandystska_diialnist_OUN_i_UPA_sered_naselennia_okupovanoi_Ukrainy_1.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

39. Мизак Н. С. Боротьба УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях (1942–1960 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2011. 510 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Myzak_Nestor/Borotba_UPA-Zakhid_i_zbroinoho_pidpillia_OUN_na_zakhidnoukrainskykh_zemliakh_1942-1960_rr.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

40. Никифоров О. В. Бойові дії УПА на заключному етапі Другої світової війни: сучасна українська історіографія: дис. ... д-ра філософії: 032 – історія та археологія / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2025. 264 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Nykyforov_Oleksii/Boiovi_dii_UPA_na_zakliuchnomu_etapi_Druhoi_svitovoi_viiny_suchasna_ukrainska_istoriohrafiiia.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

41. Пагіря О. М. Відносини між ОУН(Б) і УПА та збройними силами Угорщини в 1942–1945 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2013. 161 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pahiria_Oleksandr/Vidnosyny_mizh_OUNb_i_UPA_ta_zbroinymy_sylamy_Uhorschyny_v_1942_-_1945_rr.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

42. Петрова А. І. Особливості окупаційного режиму на Поділлі (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 261 с. [Електронний ресурс]. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Petrova_Alla/Osoblyvosti_okupatsiinoho_rezhymu_na_Podilli_1941-1944rr.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

43. Підлубний В. Діяльність ОУН та УПА на Буковині у 1940–1952 рр.: дисертація. 2010. [Електронний ресурс]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pidlubnyi_Volodymyr/Diialnist_OUN_ta_UPA_na_Bukovyni_u_1940-1952_rr.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

44. Примаченко Я. Л. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2009. 209 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Prymachenko_Yana/Pivnichnoamerykanska_istoriografii_diiialnosti_OUN_i_UPA_dysertatsiia.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

45. Ремарчук Т. І. Організація та діяльність органів НКВС–МДБ в західних областях УРСР у протидії збройному націоналістичному підпіллю (1944–1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Острог, 2015. 20 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1687/1/Remarchuk%20T.%20Aftoref..pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

46. Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН (1941–1954 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2004. 156 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stasiuk_Oleksandra/Vydavnycho-propahandystska_diiialnist_OUN_1941-1954_rr.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

47. Стельникович С. В. Український націоналістичний рух опору Т. Бульби-Боровця (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 20 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/24185/1/Стельникович%20автореферат%20кандидатської%20дисертації.PDF> (дата звернення: 13.12.2025).

48. Ходанович О. Л. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на території України в роки Другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук:

20.02.22. Київ, 2006. 226 с. [Електронний ресурс]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khodanovych_Oleksii/Viiskovo-politychna_diialnist_pokhidnykh_hrup_OUN_na_terytorii_Ukrainy_v_roky_Druhoi_svitovoi_viiny.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

VIII. Нормативно-правові та міжнародні документи

49. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*. 2018. C 189. P. 1–13. [Electronic resource]. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604(01)) (accessed: 13.12.2025).

50. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, concepts and model. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. 118 p. [Electronic resource]. URL: <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture> (accessed: 13.12.2025).

51. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF> (дата звернення: 13.12.2025).

52. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/988-2016-%D1%80> (дата звернення: 13.12.2025).

53. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80> (дата звернення: 13.12.2025).

IX. Навчальні програми, підручники та методична література

54. Власов В. С., Кульчицький С. В., Панарін О. Є. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2024. [Електронний ресурс]. URL: <https://nx.litera.ltd/s/Hi2JKfLd9ZtzGJg?dir=/&editing=false&openfile=true> (дата звернення: 13.12.2025).

55. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас: підручник для закл. загал. серед. освіти / П. В. Вербицька, О. І. Пометун, Л. Х. Меленчук та ін. Київ: Оріон, 2018. [Електронний ресурс]. URL: <https://school7.koha.org.ua/cgi-bin/koha/opac-retrieve-file.pl?id=a02136254a5fc163db2b1046a9c8ce69> (дата звернення: 13.12.2025).

56. Гупан Н. М. Принципи інтеграції змісту історії та громадянської освіти у контексті вимог Державного стандарту базової середньої освіти. *Проблеми сучасного підручника: тези міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2022. С. 122–123. [Електронний ресурс]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/731930/1/%D0%93%D1%83%D0%BF%D0%B0%D0%BD_P SP_tezy_2022.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

57. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид., допов. та переробл. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1 144 с. [Електронний ресурс]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39233/1/%D0%95%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8_.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

58. Збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентнісно-орієнтоване навчання: виклики та перспективи», Київ, 29 березня 2021 р. (наукове електронне видання). Київ: Педагогічна думка, 2021. 268 с [Електронний ресурс]. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/tezy_internet_konf_29_03_2021.pdf#page=137 (дата звернення: 13.12.2025).

59. Історія України: підручник для 10 кл. закл. загал. серед. освіти (рівень стандарту) / В. С. Власов. Київ: Літера ЛТД, 2018. [Електронний ресурс]. URL: <https://shkola.in.ua/1749-istoriia-ukrainy-10-klas-vlasov-2018-stand.html> (дата звернення: 13.12.2025).

60. Історія України: підручник для 11 кл. закл. загал. серед. освіти (рівень стандарту) / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2019. [Електронний ресурс]. URL: <https://school7.koha.org.ua/cgi-bin/koha/opac-retrieve-file.pl?id=c1a9364b8085a4b0932dd42517f0c23f> (дата звернення: 13.12.2025).

61. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія: Україна і світ. 6–11 класи» (рівень стандарту) / М-во освіти і науки України. Київ, 2022. 256 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 13.12.2025).

62. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 143 с. [Електронний ресурс]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pometun_Olena/Entsyklopediia_interaktyvnoho_navchannia.pdf (дата звернення: 13.12.2025).

63. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 208 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://undip.org.ua/library/kompetentnisno-orientovana-metodyka-navchannia-istorii-v-osnovniy-shkoli-metodychnyy-posibnyk/> (дата звернення: 13.12.2025).

Додатки

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок 1

14.10.2025

10 клас

Тема: УПА-«Захід» у роки Другої світової війни: виникнення, структура, діяльність і проблеми історичної пам'яті

Мета:

навчальна:

- сформувати цілісне уявлення про передумови та особливості формування УПА-«Захід» як регіональної структури УПА / *інформаційна*
- охарактеризувати організаційну структуру (воєнні округи, тактичні відтинки) та основні напрями діяльності УПА-«Захід» / *логічна, просторова*
- показати складність взаємин повстанського руху з нацистським і радянським тоталітарними режимами та місцевим населенням / *логічна, громадянська*
- розкрити зміст понять «історична пам'ять» і «політика пам'яті» на прикладі різних інтерпретацій діяльності УПА-«Захід» / *аксіологічна, громадянська*

розвивальна:

- розвивати вміння критично працювати з різними типами історичних джерел (документ, спогад, фото, карта), відокремлювати факт від оцінки / *інформаційна, логічна*
- удосконалювати навички аргументованої дискусії та діалогу з дотриманням правил безпечного спілкування / *мовленнєва, громадянська*
- розвивати хронологічну та просторову компетентності через роботу з лінією часу і картою / *хронологічна, просторова*

- формувати вміння розпізнавати маніпуляції історичними наративами (пропагандистські кліше, стереотипи, однобічність) / *логічна, інформаційна, громадянська*

Виховна (8 пунктів):

- виховувати повагу до людської гідності та прав людини під час обговорення чутливих історичних тем / *громадянська, особиста*
- формувати емпатію до цивільних жертв війни й репресій, усвідомлення цінності людського життя / *аксіологічна, особиста*
- виховувати відповідальне ставлення до історичної пам'яті, місць пам'яті та культурної спадщини своєї громади / *громадянська*
- розвивати толерантність до неоднозначності: уміння «витримувати» складне минуле без чорно-білих схем / *аксіологічна, логічна, особиста*
- сприяти розвитку національної ідентичності на основі знань і критичного мислення, а не пропаганди / *громадянська, аксіологічна*
- виховувати культуру діалогу, повагу до іншої позиції, неприйняття мови ворожнечі / *мовленнєва, громадянська*
- формувати готовність до громадянської участі через навчальні мініпроекти з локальної історії та пам'яті / *громадянська, діяльнісна*
- підтримувати інтерес до історичного пізнання та самостійного дослідження / *особиста, інформаційна*

Тип уроку: комбінований (засвоєння нового матеріалу з елементами практикуму й дискусії).

Обладнання: підручник з історії України (10 клас), карта «Україна в роки Другої світової війни», презентація (слайди/ілюстрації), роздаткові матеріали (картки «Джерело А–С», картки ролей для дискусії), стікери/маркери, дошка/фліпчарт, таймер.

Основні дати:

- 1939–1941 рр. — зміна політичних режимів на західноукраїнських землях (окупації, радянська, репресії)

- 1942–1943 рр. — формування Української повстанської армії та поширення повстанського руху
- 1943–1944 рр. — оформлення організаційних структур УПА на західноукраїнських землях (УПА-«Захід»)
- 1944 р. — створення Української головної визвольної ради (УГВР)
- 1945–1950-ті рр. — перехід повстанського руху до глибокого підпілля, посилення радянських репресій

Основні терміни: ОУН, УПА, УПА-«Захід», рух Опору, окупаційний режим, тоталітаризм, підпілля, конспірація, криївка, рейд, тактичний відтинок, воєнна округа, самооборона, репресії, пропаганда, історична пам'ять, політика пам'яті, права людини, демократія.

Основні історичні постаті: Роман Шухевич, Василь Кук, Дмитро Грицай, Олекса Гасин, Петро Федун та інші діячі визвольного руху.

План уроку

1. Передумови виникнення та формування УПА-«Захід» у контексті Другої світової війни.
2. Організаційна структура й командування: воєнні округи, тактичні відтинки, підпілля.
3. Бойові й повсякденні практики: взаємини з населенням, забезпечення, дисципліна, пропаганда.
4. УПА-«Захід» «між двома тоталітаризмами»: складність вибору та моральні дилеми.
5. Пам'ять про УПА-«Захід» і сучасні дискусії: як працювати зі складним минулим.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
1 хв	I. Організаційний	- Взаємне привітання. Перевірка готовності до уроку. - Налаштування на роботу з чутливою темою: коротко озвучити правила безпечної дискусії (повага, аргументи, заборона образ, право «пас»). - Оголошення формульовального оцінювання: активність, робота з джерелами, участь у дискусії, рефлексія.	- Вітаються, готують робочі матеріали. - Погоджуються з правилами дискусії; за потреби ставлять уточнювальні запитання.	<i>громадянська мовленнєва</i>
5 хв	II. Перевірка домашнього завдання	- Міні-контроль «3–2–1» (усно/письмово на стікерах): 3 факти про ситуацію в Україні під час Другої світової війни; 2 терміни з попередньої теми; 1 запитання, яке залишилось незрозумілим.	- Записують «3–2–1» на стікері/у зошиті, передають учителю або озвучують. - Стисло відповідають на уточнювальні запитання; виправляють помилки у визначеннях.	<i>інформаційна логічна хронологічна</i>

		• Швидко обговорення 2–3 найтипівіших запитань. Корекція помилкових уявлень.		
4 хв	III. Мотиваційний етап	Метод «Асоціації» (робота з пам'яттю): на дошці два формулювання-ярлики про УПА (полярні оцінки). Завдання: не погодитися/заперечити, а поставити питання «Які докази потрібні, щоб робити висновок?» • Проблемне запитання уроку: «Чому тема УПА-«Захід» і сьогодні викликає дискусії? Як не стати заручником пропаганди?»	• Швидко записують 2–3 асоціації/питання до теми (стікер). • Озвучують 1–2 ідеї; разом формулюють, що потрібно для чесного історичного аналізу (джерела, контекст, перевірка фактів).	<i>громадянська логічна інформаційна</i>
4 хв	IV. Актуалізаційний етап	• Мозковий штурм: дати короткі робочі визначення термінам «рух Опору», «тоталітаризм», «підпілля», «політика пам'яті». • Побудова «карти понять» на дошці: як ці поняття пов'язані з темою УПА-«Захід».	• Пропонують визначення, уточнюють їх у парі, узгоджують із класом. • Записують «карту понять» у зошит (ключові слова + стрілки зв'язків).	<i>логічна інформаційна мовленнєва</i>
25 хв	V. Етап вивчення			<i>інформаційна</i>

	нового матеріалу	1) Міні-лекція з візуалізацією (2–3 хв): контекст західноукраїнських земель у 1939–1944 рр.; чому саме тут посилювався збройний опір. Учитель акцентує: контекст ≠ виправдання, а інструмент пояснення. 2) Робота з картою (3 хв): визначити території, де діяла УПА-«Захід», та пояснити, чому географія (ліси/гори/кордони) впливала на тактику. 3) Групова вправа «Пазл-структура» (6 хв): 4 групи отримують картки: «воєнна округа», «тактичний відтинок», «підпілля», «самооборона/запілля». Завдання: скласти схему організації УПА-«Захід» і коротко пояснити функції елементів. 4) Джерельна лабораторія (8 хв): аналіз трьох коротких «джерел» (перекази/фрагменти) з різною позицією. Алгоритм аналізу на дошці: Автор → Мета → Факти	• Слухають, занотовують «2 ключові тези + 1 запитання». • Працюють з картою: позначають умовний ареал дії, формулюють 2 пояснення впливу географії на тактику. • У групах складають схему (на аркуші А4): елемент → функції → приклади діяльності (1–2). Представник групи презентує (30–40 сек). • Працюють із джерелами А–В у трійках: заповнюють алгоритм аналізу; виділяють маркером факти й оцінки; формулюють «що можна перевірити». • Беруть участь у дискусії за ПРЕС: Позиція → Причина → Приклад з джерел/контексту → Підсумок. Слухають опонента, ставлять уточнювальні запитання без атак. • Фіксують висновок: «історична пам'ять = не тільки знання, а й спосіб суспільства говорити про минуле».	<i>просторова логічна мовленнєва аксіологічна громадянська</i>
--	------------------	---	--	---

		→ Оціночні судження → Можливі упередження → Яке питання лишається відкритим. - Джерело А (внутрішня інструкція, переказ): акцент на конспірації, дисципліні, відповідальності за цивільних. - Джерело Б (спогад очевидця, переказ): взаємини повстанців із селом (підтримка/страх/вимушеність). - Джерело В (пропагандистський текст, переказ): емоційні ярлики, звинувачення без доказів, заклик до покарання. 5) Дискусія за методом ПРЕС (5 хв): «За яких умов збройний спротив можна вважати легітимним? Які межі визначають права людини та гуманітарні принципи?» Учитель фасилітує, стежить за правилами безпечного діалогу, повертає учнів до фактів і джерел. 6) Мікроблок «Історична пам'ять» (2–3 хв): підсумок		
--	--	---	--	--

		учителя: чому в суспільстві співіснують різні образи УПА; як працює політика пам'яті; як перевіряти наративи.		
5 хв	VI. Систематизація знань	1) Вправа «Відтвори послідовність» (хронологічна стрічка): учитель дає 6 подій/процесів на картках; завдання — упорядкувати та коротко пояснити причинно-наслідковий зв'язок. Картки (приклад): «зміна окупаційних режимів», «радикалізація й підпілля», «формування УПА», «оформлення УПА-«Захід»», «боротьба й репресії», «перехід до підпілля та еволюція пам'яті». 2) Вправа «Міф/факт/невідомо» (швидке голосування): 5 тверджень — учні визначають, що підтверджується джерелами уроку, а що є ярликом або потребує доказів.	- У парах розкладають картки за логікою часу та причинності; озвучують 1 зв'язок «причина → наслідок». - Позначають твердження як «міф/факт/невідомо» та пояснюють вибір одним реченням.	<i>хронологічна</i> <i>логічна</i> <i>інформаційна</i>
3 хв	VII. Висновки			<i>аксіологічна</i>

		Підсумок учителя (коротко, тезами): • • УПА-«Захід» формувалась у контексті війни, окупацій і репресій; контекст допомагає пояснювати, але не замінює оцінювання на основі фактів. • • Критичний аналіз джерел дозволяє відрізняти факт від пропаганди й уникати маніпуляцій пам'яттю. • • Демократична культура пам'яті вимагає поваги до гідності людини та відповідальності в судженнях. Рефлексія «Квиток на вихід» (усно): 1 новий факт; 1 запитання; 1 правило, яке допомагає говорити про складне минуле без ворожнечі.	• Озвучують «квиток на вихід» (за бажанням). • Фіксують у зошиті 3 підсумкові тези уроку.	<i>громадянська мовленнєва</i>
2 хв	VIII. Домашнє завдання	• 1. Опрацювати відповідний параграф підручника (про український визвольний рух і УПА в роки Другої світової війни). • 2. Завдання на вибір (1):	• Записують домашнє завдання, уточнюють вимоги до вибраного варіанту.	<i>інформаційна громадянська</i>

		• а) Міні-есе (½–1 стор.): «Як працювати зі складним минулим: що допомагає уникнути пропаганди?» • б) Джерельна вправа: знайти у сімейних/місцевих спогадах або музейних матеріалах один факт про події 1940-х рр. у своєму регіоні та описати його за алгоритмом «хто/де/коли/що/звідки відомо». • в) Мініпроект «Карта пам'яті» (підготовка): визначити 1 місце пам'яті у своїй громаді, сфотографувати/замалювати, описати, що саме воно пам'ятає і які питання викликає (етика: не публікувати персональні дані, не робити політичних оцінок без фактів).		
--	--	---	--	--